

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTAMAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
MAXSUS SIRTQI BO'LIM

“BADIY GRAFIKA VA UNI O'QITISH METODIKASI” KAFEDRASI
MAVLONOV ASQAR QUVONDIQOVICH

RANG TASVIRDA “NAVRO'Z” KOMPOZITSIYASINI YARATISH

“5211200-AMALIY SAN'AT”

yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

ILMIY RAHBAR: D.OMONOV

Bitiruv malakaviy ishi “Badiiy grafika va uni o'qitish metodikasi” kafedrasida bajarildi. Kafedraning 2011 yil 25 maydagi majlisida muhokama qilindi va himoyaga tavsiya etildi (bayonnoma №___)

Kafedra mudiri: dots. M.Umarov

Bitiruv malakaviy ishi YaDAKning 2011 yil ___ iyundagi majlisida himoya qilindi va ___ ball bilan baholandi (bayonnoma №___)

YaDAK raisi: _____
A'zolari: _____

Samarqand-2011

MUNDARIJA

Kirish	2
I-Bob. Tasviriy san'at va rang tasvirda uyg'unlik.	
1.1 Tasviriy san'atning inson xayotidagi o'rni.	5
1.2 Rang tuslarining nomlari va ranglar gammasi xarakteristikasi: iliq va sovuq ranglar.	8
1.3 Akvarelda ishlash texnologiyasi va usullari.	11
II-Bob. Moybo'yoq bilan ishlash.	
2.1 Rangtasvir asarlarini yaratishda, qalamtasvirning ahamiyati.....	24
2.2 Moybo'yoq bilan tasvirlarni ishlash.....	33
2.3 "Navro'z" mavzusida kompozitsiya ishlash	45
III. Xulosa	47
IV. Adabiyotlar	48

KIRISH

Mavjud ta'lim–tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini barpo etish, kelajak uchun barkamol, salohiyatli avlodni tarbiyalash - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyagaetkazish to'g'risidagi farmoni va "Ta'lim to'g'risida" gi qonun va kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturning negizini tashkil qiladi.

Bu dolzarb vazifalar prezidentimiz vaxukumatimizning doimiy e'tiborida bo'lib, boshqa farmon va qarorlarda ham o'z aksini topmoqda. Go'zallikni his qilaolishni rivojlantirish, yuqori estetik didni shakllantirish, san'at asarlarini, tarixiy va me'morlik yodgorliklarini, ona tabiat go'zalliklarini, boyligini tushunish va kadrlarni shakllantirish maqsadida har bir o'quv fani imkoniyatidan, ayniqsa bilim doirasini kengaytirish uchun xizmat qiladigan va katta tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan adabiyot, musiqa. tasviriy san'at, estetika kabi fanlaridan umumiy foydalanish kerak.

Badiiy bezak ishlari fani tasviriy san'at, chizmachilik vaamaliy san'at o'qituvchilarini tayyorlashning tarkibiy qismi hisoblanadi. Badiiy bezak ishlari predmeti estetik didni shakllantiradi, san'at asarlarini tushunish va qadrigaetishni o'rgatadi, mehnatga hurmat va muhabbatni tarbiyalaydi, mehnat ko'nikmalarini egallashda yordam beradi. hozir badiiy bezak ishlariga, umuman ommaviy ko'rgazmali axborat vositalariga mehnatkashlarni. Shu sababli mamlakatimizdagi korxona va muassasalarda, xususiyl korxona, jamoaxo'jaliklari, oliyl o'quv yurtlari va umumiy ta'lim maktablarida shakli hamda mazmuni jihatdan xilma–xil plakatlar, stendlar, devoriyl gazetalar va hokazolarni ko'rish mumkin. Ayni paytda bularning sifatiga qo'yilayotgan talablar ham ortib borayotir. Bu talablar badiiy bezash ishlariga bevosita daxldor kishilarni mazkur ishlarning ta'sirchanligini oshiradigan yangi vositalarni, yangi kompozitsion echimlarni topishga dav'at etmoqda. Ana shu boradagi ishlanishlar hozircha ma'lum bo'lgan va badiiy bezash ishlarida muvaffaqiyatli qo'llanayotgan nazariyl asoslarni takomillashtirishda, yangi vositalardan oqilona foydalanishda o'z aksini topmoqda.

Ishning maqsadi. 1. Bitiruv malakaviy ishini bajarish. Talabalarni estetik idrok qilish qobiliyatlarini o'rtirish, ularni tabiat, san'at va hayotdagi go'zalliklarni idrok etishga o'rgatish.

2. Talabalarning estetik didini tarbiyalash, ularni go'zallikni baholay olish haqiqiy go'zallikni xunuk va voqyea narsalardan farqlay bilishga odatlantirish.

3. Talabalaridagi ijodiylikni tarbiyalash va o'rtirish.

4. Balabalarning badiiy fikr doirasini kengaytirish.

5. Rangshunoslik fanidan olgan bilimlarini amalda qo'llash.

Tadqiqot obyekti. Bitiruv malakaviy ishi uchun qo'yilgan maishiy janr mavzusi asosida bajarilgan turli xil variantdagi eskizlar, qoralama ishlar va natyurmort mavzusida ijod etgan rassomlarning asarlaridan reproduksiylar. Pastanovkaga qo'yilgan narsalarni o'zaro nisbatlarini tavsiya qilish, aniqlash bosqichma-bosqich amalish ishlar bajarish. Amaliy ish jarayonida perspektiva havo perspektivasi va rangtasvir texnologiyasi qonun-qoidalariga amal qilish kompozisiyada detallarning shakli fakturasini rangini amalda qo'llash.

Ishning ilmiyligi. Bitiruv malakaviy ishini bajarishda qalam tasvir qonuniyatlariga qat'iy amal qilish. Narsa va jihozlarning nisbiy o'lchamlarini kompozisiyada aniq tasvirlash kompozisioniyg'imini to'g'ri aniqlay bilish. Rangshunoslik qonunlari: rang koloriti gammasi, ranglarning to'yinganligi, narsa va buyumlarning shakli fakturasi kabi tomonlarini asosli ravishda topilishiga kata e'tibor qaratish. Ilmiylik prinsipi, shuningdek, yorug'-soya chiziqli va havo perspektivasi, rangshunoslik qonunlarini o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Bitiruv malakaviy ishidan olingan natija. Mavzu asosida kompozisiya chizishda ketma-ketlik prinsipiga amal qilingan. Birinchi navbatda obyekt yoki pastanovka tanlanib, kuzatilib, o'rganilib tavsiya qilingan. Kuzatish va tahlil asosida qoralama ishlar etyutlar bajarilgan. Tayyorgarlik bosqichidan keyin kompozisiya asosiy holatda ko'chirilgan. Bitiruv malakaviy ishini chizishda rangshunoslik va rang texnologiyasining barcha qonun-qoidalariga amal qilingan holda ish bajarilgan.

Mavzuli kompozisiyani ishlash jarayonida ranglarning asosiy xususiyatlari uning yorqinligi (och-to'qligi), tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi. Kompozisiyada har qanday predmetning hajmi, shakli, materiali, fazodagi joylashuvi aniqlangan va kompozisiya markaziga bo'ysundirilgan.

Shuningdek, chiziqli perspektiva, havo va rang perspektivasi, rel'f perspektivasi qoidalariga amal qilingan va ish jarayonida qo'llagan. Kompozisiyada bir nechta ranglar yig'indisi hamda ranglar garmoniyasini topishga erishdim.

I-Bob.

Tasviriy san'at va rang tasvirda uyg'unlik.

1.1 Tasviriy san'atning insonxayotidagio'rni.

Tasviriy san'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo'ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik hissi ortdi, voqelikdagi go'zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqa boshladi. Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi. Tasviriy san'at esa o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfnining ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, xulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. Har bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarni kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi.

Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir. Jahon san'ati tarixini o'rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o'tmish odamlarning his-tuyg'u, hayotiy tajribalarini o'rganish g'oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so'zsiz. Kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. Tasviriy san'at turlariga rangtasvir, arxitektura, grafika, haykaltaroshlik kiradi. Rangtasvir tasviriy san'atning eng muhim turlaridan bo'lib, maxsus

polotnolarga, devorlarga ishlanadi. Tasviriyl san'at asarlarida ifodalanagan maqsad va mazmunni ochib berishda rang muhim o'rin egallaydi.

Rangtasvir asarlari xarakteriga ko'ra monumental, dekorativ, mo'jaz, dastgohli turlarga bo'linadi.

Monumental rangtasvir me'morchilik bilan bog'liq bo'lib, ular uylarning devorlarini, shiftlarini bezashda qo'llaniladi. Katta hajmda uzoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi uchun bular yaxlitlashtirilgan holda ishlanadi, ranglar ham shartli ravishda olinadi.

San'at tabiat va jamiyatdagi voqyea hodisalarning badiiy vositalarida ifodalanishidir. San'at o'zida moddiy olamning umumiy holatini hamda rivojlanishini aks ettirish, odamlarga uni bildirishda muhim vosita bo'lishi bilan birga insonni siyosiy axloqiy va badiiy jihatdan tarbiyalashning qudratli omili bo'lib xazmat qiladi. San'at voqyeylikni ifodalash uslubi, xakteri, mazmuniga ko'ra tasviriyl san'at me'morchilik, adabiyot, musiqa, sirk, teatr, kino kabi turlarga bo'linadi.

San'atning ijobiy va eng muhim xususiyati shundaki, u fandan farqli o'laroq voqyea hodisalarni tushunchalarda emas, balki sezgi va his bilan idrok qilinadigan shakllarda tirik badiiy obrazlarda ifodalanadi.

Har bir jamiyatda san'at erkinlik asosida vujudga kelsa bu san'at o'zida insonparvarlik, vatanparvarlik va milliylik kabi ilg'or g'oyalarni ilgari suradi. San'at xalqning maqsadi, orzu-umidlarini aks ettiradi.

O'zbek rassomlari o'z asarlarida ana shu talab va prinsiplardan kelib chiqqan holda o'zlarini qiziqtirgan, hayajonga solgan narsalar, voqyeylikni milliylik asosida aks ettiradilar.

Mustaqil O'zbekiston tasviriyl san'atining milliyligi undan, avvalo realistik pozisiyada turishni moddiy olamni obyektiv qonuniyatlarni e'tirof etgan holda tasvirlashni talab etadi. Bu esa rassomdan narsa va voqyeylikni aniq o'ziga o'xshatib real holda ifodalashda va jamiyatning muhim jihatlarini aniq maqsad sari yo'naltirilgan badiiy jihatdan yuksak talablarga javob beradigan san'at asarlari yaratishni talab qiladi.

Jahon realistik tasviriy san'at jahon xalqlarining o'tmishi, hozirgi kun iva kelajagidagi hayotini ifoda etishi, shuningdek, tabiat va jamiyatni tasvirlovchi haqiqiy ko'zgudir. Biz unda o'tmishni, bugunni va kelajakni ko'ramiz. Shu boisdan ham realistik tasviriy san'at ustalari o'tmish tarixini ham yaxshi bilishlari kerak.

Rassomlar voqyeani turli uslub, xarakter mazmunda ifodalaydilar yoki bir so'z bilan aytganda V.T.Belinskiy ta'rifiga ko'ra «San'at – obrazli tafakkurdir».

Tasviriy san'at dargohida atroflicha saboq olgan kadrlar ijod etishdi. Bular Leningrad Rassomchilik Akademiyasi (R.Ahmedov, M.Saidov), Moskva o'quv yurtlarini bitirgan (Yu.Elizarov, V.Saidov, J.Umarbekov, N.Rahimboyev va boshqalar).

Toshkent Teatr-rassomchilik oliygohi ochilgandan keyin yosh , jumladan, milliy rassomlar soni orta boshladi. Yoshlar murakkab badiiy muammolar yechimiga otlandilar. Ular san'atida zamonaviy va milliy urf-odatlarimizni ruhi ufirib turadi.

Ular davrimizning ilg'or g'oyalari va mavzularini aks ettirishda ijodiy izlanishlar olib boribgina qolmay, o'z maqsadlarini bir qadar ta'sirchan o'tkir ifoda vositalarida bayon qilishga intildilar.

Yoshlar ijodidagi harorat hayot tajribasiga boy keksa avlod vakillarining mahorati bilan qo'shilishi natijasida ko'p millatli o'zbek madaniyatining xazinasini boyituvchi Yangi takrorlanmas o'ziga xos qimmatli durdonalar paydo bo'ldi.

Tasviriy san'atda barcha janr va turlarining mavzu doirasi kengaydi, mazmunan taraqqiylashdi.

Voqyeaband – mavzuli kartina Yangi hayot mazmuni bilan boyidi, ta'sirchan obrazli vositalar izlash o'z samarasini berdi.

Rangtasvir sohiblari o'z zamondoshlarining yaratuvchi mehnatlari mavzusiga tobora ko'proq murojaat qila boshladilar. Ular oddiy o'zbek kishisining intellektual jihatdan mislsiz o'sgani Yangi fazilatlarga ega bo'layotganligini ifodalashga harakat qildilar. Buning uchun rassomlar mehnat mavzusi ko'lamini

kengaytiruvchi ijodkor yaratuvchi insonni ulug'laydigan kompizision yorqin yechimlarni izlay boshladilar.

Musavvirlar mazmunan boy bo'rttirish uchun rang tasvirning triptin formalariga murojaat etdilar. Bu mavzuda qator asarlar yaratdilar. Mazmunan va badiiy ifodalashish jihatidan turlicha yaratilgan.

B.Boboyevning «Farg'ona syujasi», V.Burmakinning «Paxta terimi», V.Kominning «Yer yetildi», R.Ahmedovning «Xosilat», «Mehnatda ham soldat», L.Abdullayevning «Yo'l o'zlashtiruvchilar», N.Koshinaning «Zveno muvaffaqiyatli», M.Saidovning «Normani bajara olmadi» va boshqa ko'plab kartinalar ana shunday asarlar jumlasidandir.

Rassomlarimiz o'z ijodlarida davrimizning rang-barang bo'yoqlarda ifoda etishiga intildilar.

Birlari qishloq hayotini, qishloq kishilarining yaratuvchanlik faoliyatini madh etsalar (M.Saidov «Uzum terish», R.Ahmedov «Dala xirmonida», T.Oganesov «Cho'ponlar», N.Kashina «Oltin mahsul») boshqalari ishchi sinfi mavzusida mo'yqalam tebratdilar (V.Pravdnok «Sementchi ayol», T.Ulko «Mashaqqatli sahar»).

Musavvirlar xalq hayoti uning maishiy turmushiga ko'proq e'tibor bilan qarayo boshlaydilar. Maishiy janrning mavzu chegaralari kengayibgina qolmay badiiy jihatdan ham boyidi. Rangtasvir davr kishisining fikr va tuyg'ularining ochilishiga, uning Yangi maishiy turmushini har tomonlama aks ettirishga intildilar.

R.Ahmedovning «Tong», «Ona», M.Saidovning «Oila», N.Kashinaning «Quruq yerda», Z.Umarbekovning «Do'stim», Z.Kavalevskiyning «Xalq san'at ustalari», G'.Abduraxmonovning «To'y», Yu.Taldikinining «Gilam bozori», R.Choriyevning «Alla», Z.Inog'amovning «Kolxoz oshpazi», «Choyxonachi», A.Perovning «Mehmonchilik» va boshqa ko'plab kartinalari shunday asarlar jumlasidandir.

1.2 Rang tuslarining nomlari va ranglar gammasi xarakteristikasi:

iliq va sovuq ranglar.

Rangtasvir mashg'ulotlarida ranglar bilan ishlashda talabalarni ko'pchilik hollarda qiynab qo'yadigan narsa ranglarning o'zbekcha nomlarini yaxshi bilmaslikdir. Talabalarga rangtasvir mashg'ulotlarini olib borish uchun bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi rangtasvir asoslarini puxta egallash va rangshunoslik nazariyasini mukammal bilishi shart. Shuning bilan birga realistik rangtasvirning nazariy asoslari ilmini o'zlashtirish va amaliy mashq qilish natijasida savodli rangda ifoda yo'llarini o'rganish mumkin. Bu hol, ayniqsa, natyurmort ishlashda, uning ranglari to'g'risida so'z yuritganda ko'zga yaqqol tashlanadi. Ma'lumki bo'yoqlarning 150 dan ortiq ruscha tuslari mavjud.

Ma'lumki tasviriy san'atning barcha turlarida rang muhim rol o'ynaydi. Rang gammasi deganda tasvirlarni ishlash jarayonida qo'llanadigan tus va ranglarning o'zaro muvofiq kelishini tushunamiz. Bu holatni quyidagi jonli misol bilan izohlasak o'rinalidir, masalan, musiqa san'atidagi ovozlari ma'lum notalar yordamida belgilanadi va foydalaniladi. Ular o'z holicha alohida-alohida, bir-biri bilan uyg'unlashtirilmay chalsin ma'nosiz uzuq-yuluq ovozlardan iborat bo'lib qoladi.

Ma'noli tasavvurlar zavq berish qudratiga ega bo'ladi. Ularning sifati ovozlari o'rtasidagi vaqt masofasi, ovozlari yo'g'oningichkaligiga ham bog'liq. Rangtasvirlarini shlash jarayonidam xuddi keltirgan misolimiz kabidir, ya'ni har bir rang va tusning o'z yorqinligi va to'q- ochligi mavjud. Ularni nechog'lik bir-biriga mosini topib, o'zaro muvofiq tarzda qo'llasak shunchalik tasvir sifatida aksini beradi, ma'no tashish quvvatiga ega bo'ladi. Agar bo'yoqlarni tasvir ob'yektiga zidholda birini juda yorqin, boshqasini nursiz qilib o'zaro bog'liqligiga moslamay ishlatsak, rangtasvir ma'nosiz va ta'sirsiz chiqib qoladi. Ranglarning yorqinlik kuchi va to'q-ochligi xuddi tabiatdagidek qilib olish va tasvirlashda qo'llash juda qiyin. Shu sababdan ham ular ochroq yoki to'qroq gammalarda tasvir ob'yektlariga mos tarzda, ma'lum nisbatlarda qilib olinadi. Mo'ljalidagi olingan gammaga moslab tasvirning eng to'q va eng och qismlari darajasi belgilab olinadi. Shunda ishlangan tasvirlar yaxlitlik, qiziqarlilik kasb etadi, ta'sirchan chiqadi. Har

bir narsa va xodisa tasvir etilar ekan, uni xuddi aslidagidek qilib aks ettirish mumkin emas. Buni ko'pchilik san'at nazariyotchilari va rassomlar, amaliyotchilar doimo ta'kidlab keladilar. Zero, tabiatni tasvirlash undan olingan tasuvvurning qay darajadaligiga bog'liq muhimi tabiat ko'rinishi realligi tasavvurini obrazli tarzda ifoda etsa ishonarli bo'lsa shuning o'zi kifoya, o'zbek rassomlari ichida ham rangga juda e'tiborli munosabatta bo'ladigan, uning go'zal uyg'unligini ifodalab bera oladiganlari ko'p. Bunday usta, mahorat egalari mo'yqalam sohiblaridan M.Nabiyev, R.Axmedov, R.Choriyev, B.Burmakin, B.Boboyev, J.Umarbekov, A.Mirzayev, A.Ikromjonov, M.Toshmurodov, A.Nuriddinov, O.Qozoqov va boshqalarning nomlarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Ularning ko'plab ajoyib asarlari fikrimizni tasdiqlab turibdi.

Ma'lumki, tasvir ishlashni rang vositasida ishlash jarayonida atrof-muhit holati muhim ahamiyatga ega. Chunki chizilayotgan ob'yektga yorug'lik manbai atrofidagi boshqa buyumlarni ta'siri kuzatiladi. Ular o'z rangi, tusi bilan o'zaro muvofiq yoki nomuvofiq bo'lishi mumkin. Rassom ana shunday o'zgarishlarni chuqur anglab, tahlil qilib, so'ng ifoda etishi kerak. Aks holda tasvir jonsiz, ta'sirsiz chiqib qoladi, o'rganayotganlar uchun bunday holatlarni hisobga olib tasvirlashda natyurmortlar juda qo'l keladi. Chunki unda buyumlardagi soya, teri, shu'lalar, rang tuslarining o'yini ifodaviyligi yaqqol ko'rinish turadi. Ular tasvir shaklini, yorqinligini, yaxlitligini ko'rsatishda xizmat qiladi. Natyurmortni qanday xonada qo'yilganligini ham uning yorug' yoki qorong'iligi nur derazadan qay holatda va burchak ostida tushayotgani xam muhim ahamiyat kasb etadi. Shu'la («blik») va rangli shu'la («refleks») natyurmortdagi deyarli barcha predmetlarda aks etib turadi. Ayniqsa, yaltiroq sirtli narsalar sathida bu yaxshi sezilib turadi. Chunki ular yorug'likni yutmaydi, balki yog'dulanib qaytaradi. Nurni o'zida sindirib yuboradigan sirtli narsalarda aks shu'lalarni ba'zan sezib olish qiyinroq bo'ladi. Ammo ularni talaba ilg'ab olishini va tasvirlashni doimo mashq qilishi kerak. Buning uchun xar bir o'rganuvchi yosh rassom o'z bilimini ham nazariy, ham amaliy jixatlarini kitob qo'llanmalaridan o'qib rangtasvir namunalarini muzey va ko'rgazma zallarida ko'rish mumkin.

1.3 Akvarelda ishlash texnologiyasi va usullari.

Akvarel-lotinchacha so'z bo'lib, suvga qoriladigan bo'yoq, shuningdek, akvareldan ishlangan rasm degan ma'noni bildiradi. Akvarel qadimgi Misr, Yaponiyada keng qo'llanilgan, XXI asrdan akvarelda yirik san'at asarlari ishlash juda taraqqiy etgan. Akvarel bilan ishlash bundan bir yarim asr avval Angliyada rivojlangan edi. D.Kozens, Tyorner, D.Konstabel, R.Bonington, G.Gyorten kabi rassomlar o'zlarining akvarelda ishlagan asarlarida Angliyaning go'zal tabiatini mohirlik bilan tasvirlaganlar. Rossiyada esa akvarel bilan ishlash san'ati XVIII asrdan e'tiboran keng yoyila boshladi. O'rta asrlarda Rossiyada bo'lganidek, G'arbiy Yevropada ham akvareldan Cherkovga qarashli bo'lgan diniy kitoblarni naqsh va illyustrasiyalar bilan bezashda foydalanildi. Lekin bu vaqtlarda akvarel oq bo'yoq moddasi qo'shilgan holda ishlatilar edi.

O'rta Osiyoda akvarelda kitoblarni chiroyli qilib bezash maqsadida qo'llanildi. O'rta Osiyo rassomlari ichida, ayniqsa, Kamoliddin Behzod kitoblarga akvarel bilan miniatyura hamda illyustrasiyalar ishlashda shuxrat qozondi. XIX asrning oxirlarida akvarelda I.YE.Repin, V.A. Serov, M.A.Vrubel, kabi rassomlari o'z asarlarida yangicha sifatlarini namoyish qildi. Rus tasviriy san'ati namoyondalari A.M.Grasimov, S.V.Gerasimov, O.G.Vereyskiy, Kukrinskiylar N.N.Volkov, YU.I.Neprensev va boshqalar ham akvarelda ko'plab qiziqarli asarlar yaratdilar. Ular yaratgan asarlarning ko'pchiligini kitoblarga ishlangan illyustrasiyalar tashkil etadi.

O'zbekistonda esa akvarelda ishlash san'atining rivojini B.Hamdamiy, O'.Tansiqboyev, G. Shevyakov, G.Siganov, K. Cheprakov va ayniqsa CH. Ahmarovning ijodida ko'rish mumkin.

Akvarel bilan ishlash usullarining murakkablashuvi, takomillashuvi uning turlarini ko'payishiga vaxilma – xillashuviga olib keldi. Hozir akvarelning bir qancha turlari mavjud.

Chunonchi qattiq, yumshoq va xamirsimon xoldagi akvarellar. Bu bo'yoqlar badiiy bilim yurtlarida, ayniqsa amaliy va dekorativ san'at o'kuv yurtlarida

kompozisiyalar, eskizlar tuzishda qo'llaniladi. Akvarel bo'yoqlari ikki qismdan: bog'lovchi element hamda bo'yoq kukinidan tarkib topadi. Bog'lovchi emulsiya tayyorlanadigan moddalarni tanlashda bo'yoq rangini o'zgartirmaydigan, qog'ozga surtilganda tekis yotadiganlaridan foydalanadi.

Bog'lovchi moddalar asosan gummi arabika, olcha, olxo'ri va boshqa daraxtlarning shiralaridan tayyorlanadi. Daraxt shirasidan, masalan, olcha shirasidan juda osonlik bilan eritma tayyorlanadi. Shuningdek, bo'yoqning tez-qotib qolmasligi, pishiqligini va suvda eruvchanligini oshirish uchun unga asal, glisirin, dekstrinlar qo'shiladi. Bog'lovchi modda tayyorlanayotganda har bir element ko'rsatilgan miqdorda olinishi lozim. Har bir akvarel uchun bog'lovchi emulsiya turli miqdorda tayyorlanadi.

Taxtacha ko'rinishdagi akvarel uchun emulsiya shiraning dekstrining suvdagi eritmasi meva shakari, ho'kiz o'tidan tayyorlanadigan aralashmadan iborat bo'ladi. Dastavval shiraning hamda dekstrining suvdagi eritmasi tayyorlanadi.

Meva shakari suv bilan aralashtirilib sirobsimon eritma hosil qilinadi. Ana shu uch xil eritma birgalikda to'xtovsiz aralashtiriladi. Hamda unga o'tdan tayyorlangan aralashma va fenaldan keraplicha tomiziladi. Chinni idishlardagi yumshoq akvarel uchun emulsiya tayyorlashda esa yuqoridagi moddalar ko'proq miqdorda oshrib meva shakari o'rniga asalari mo'mi va glisirin qo'shiladi.

Tyubiklarda chiqariladigan akvarel tarkibidagi bog'lovchi elementining ko'pchilik qismini asal tashkil etadi. Glisirin va shira ozroq miqdorda qo'shiladi.

Akvarel tayyorlashda qo'llaniladigan bo'yoq kukunlari tabiiy yoki sun'iy kukunlar bo'lishi mumkin. Ayrimlari o'simliklar yoki hayvonlarda o'raydigan pigmentlardan masalan, jigar rang, qarminli bo'yoqlardan tayyorlanadi. Bo'yoq kukunlarini tanlashda va tayyorlashda ularning tiniqligiga, bir-biriga yaxshi aralashishiga e'tibor berish lozim. Masalan, qo'yidagi bo'yoq kukunlardan foydalanish tavsiya etiladi. Sariq kukunlar tabiiy, jigar, rang, sariqmars, zarg'aldoq mars va hako'zolar.

Qizil kukunlar: qizil tusli mars, qirmizi.

Binafsha: binafsha tusagi kukun.

Yashil kukunlar: zumrad rang, yashil rangli ranglar.

Zangori: zangori laklar.

Jigarrangli kukunlar : kuydirilgan jigar rang, jigar rang mars.

Qora kukunlar : -uzumdan olinadi.

Akvarel tayyolash uchun bo'yoq moddasi tayyor emulsiyaga aralashtiriladi tosh plita yoki mahsus xovonchada yaxshilab ishlanadi. Agarda sinash uchun olingan bo'yoq suvda yaxshi erishsa, aralashtirish hamda ishlov berish uchun tayyor bo'lgan xisoblanadi. Shuni esda tutish lozimki, qo'yilgan akvarel bo'yog'i qurilganidan keyin o'z rangini biroz o'zgartirib olishadi. Bunga bo'yoq qavatidagi suvning bug'lanishi, qog'ozga singishi ta'sir etadi.

Endi akvarel, tush va ularni ishlatishda qo'llaniladigan ba'zi qurol va vositalar haqida to'xtalib o'tamiz:

1. Bir akvarel mo'yqalamda oson olinishi, suvda yaxshi eriydigan bo'lishi kerak. Akvarel boshqa bo'yoqlardan qog'ozga yubqa qalam tarzida o'tishi tekis, silliq surkalishi, qo'yilib va bir joyga qatlam tarzida yig'ilib qolmasligi bilan ajralib turadi. Akvarelga ko'p vaqt suv tegmasa, xaddan tashqari qo'zbekiston Respublikasi qishab ketib, uni ishlatish qiyin bo'lib qoladi. Shuning uchun chinni idishlar va tyubiklardagi akvarelni qorong'u va sokin joylarda saqlash lozim. Agar tyubikdagi akvarel qotib qolsa tyubikka mris bilan suv yuborish yoki uni suvli idishga biror soat solib qo'yish tavsiya etiladi. «Leningrad» markali akvarel sifatli akvarellardan xisoblanadi va u plastmassa idishlarda ishlab chiqariladi. Unda bo'yoqlarning 24 hili mavjud bo'lib, plastmassadan tayyorlangan palitra ham joylashtirilgan.

2. Tush asosan yozish-chizish, bezak va boshqa ishlarda qo'llaniladi. Ularning xillari juda ko'p. Tushlar suyuq holda shisha idishlarda va taxtachada hamda qalamcha shaklida qattiq holatda ishlab chiqariladi.

Kerakli tushlar maxsus idishlarda suyultiriladi. Ulardan axromatik ranglarning har xil tuslari xosil qilinadi. Tushni juda quyuq ishlatilmaslik lozim. Ular etyudlar uchun muljallangan bo'lib, 20-30 donasi kerakli o'lchamda bir-birlariga yelimlab qo'yilgan bo'ladi. Qog'ozlarni bir-birlaridan ajratib olishda birorta uchi o'tkirroq

asbobdan foydalaniladi. Orqasiga qo'yilgan karton esa uni g'ijim bo'lishidan asraydi.

3. «Stirator» bittasi kattaroq, ikkinchisi kichikroq o'lchamga ega bo'lgan va bir-birini ichiga kirib turadigan ikkita ramkadan iborat ishlatishda qo'llangan qog'oz ikkala ramka orasiga qo'yilib siqib jipslashtiriladi. Stirator bundan tashqari ramka va planshetdan iborat bo'lishi ham mumkin. Bunday stirator ikki oyoqli qilib yasaladi. Qog'oz stiratorga tortilganidan keyin uni tizza ustiga g'o'ygan holda ishlatish mumkin. Shuningdek stirator oyog'siz holda ishlatilganda esa mahsustutqichga o'rnatiladi. Stiratorga tortiladigan qog'oz oldin suvga ho'llab olinadi. Qog'ozni ho'llash uchun yumshoq lattadan foydalaniladi. Burchaklarida 1,5-2 smgacha joy quruq qoldiriladi. Qog'ozni ikki tomoni ham xuddi shu zaylda qo'llaniladi, so'ng ramkaga tortilgan qog'oz o'zgarmas temperaturali joyiga qo'yib quritiladi. Stirator asliga qarab rasm ishlashda va manzaralarni tasvirlashda qulaydir.

4. Planshet tasviriy san'at darslarida keng qo'llaniladi. Planshetga qog'oz tortishida uning to'rttala tomoni 1,5-2 sm buklanadi. Qog'ozning teskari tomoni jiqqa ho'l latta suvini o'ziga shishib olguncha surtiladi. Chetga qayrilgan burchaklari eng quruqligicha qondiriladi. So'ngra qog'ozning old tomoni aylantirib g'o'yiladi va u ham chetki tomonlariga tekkizmasdan ho'llanadi. Undan keyin burchagidan bir tomoni, so'ngraqaramaqqarshi turgan tomoni bosib tortilishi lozim. Qolgan ikki tomoni ham xuddi shunday diagonal bo'yicha yelimlanadi yoki knopka bilan qistiriladi. Qirralariesabarmoqyordamidatekisqilibyopishtiribchiqiladi. Yelimlangan tomonlarida xech qanday tirishgan va qabariq joylar bo'lmasligi lozim. Qo'l planshet mo''tadil temperaturali joyga qo'yib quritiladi. Shundagina u ishga yaroqli bo'ladi.

5. Yig'ma qopchiq ham etyudlar ishlashda ekskursiyalarga chiqqanda juda as qotadi. Uni brezent matodan ixchamgina qilib tikib olish mumkin kerakli jixozlarni yig'ma qopchiqqa tartib bilan joylashtirish lozim. Uning yuqori qismiga tasmalar tikib qog'oznimaxkamlab qo'yish kerak. Pastki qismiga esa

xar-xil o'lchamdagi cho'ntaklar tikiladi. Cho'ntaklarga esa maxsus idish, katta akvarel va xakozolar solib olinadi. Materialni tikayotganda orasiga karton bo'laklarini kerakli o'lchamlarda qo'yish tavsiya etiladi. Qo'yilgan karton bo'laklar qog'ozlarni buklanib qolishidan saqlaydi.

6. Mo'yqalamlar. Akvarel bilan ishlayotganda foydalanish lozim, mo'yqalamlar ikki xil bo'lib, ularning bir xillari moyli bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvayerel bo'yoqlarga, boshqa xillari esa akvarel bo'yoqlarga muljallangan (yelimlash uchun mo'ljallangan mo'yqalamlar uchun mustasno). Ularni ko'rinishiga qarab quyidagicha farqlash mumkin. Yalpoq (moyli bo'yoqlar uchun muljallangan mo'yqalamlar kurakcha va dumaloq shaklda bo'ladi). Akvarel uchun ishlatiladigan mo'yqalamlar yumaloq bo'lib uch tomoniga qarab ingichkalashib boradi va bu juda mayda detallarni ishlash uchun qulaylik tug'diradi. Rasm ishlaganda qog'ozni yuzi buzilmaslik uchun bu mo'yqalamlar maxsus yumshok yunglardan yasaladi. Akvarel mo'yqalamning kolonok, olmaxon, savsar yungidan yasalgan turlari mavjud.

Mo'yqalamning ishga yaroqli yoki yaroqsizligini bilish uchun uni toza suvga tiqib olib silkitish kerak. Agar shunga mo'yqalamning uchlari to'planib qolsa-yaroqli, to'zib tursa-yaroqsiz bo'ladi. Mo'yqalamning bandida nomeri bo'ladi. Bu nomer mo'yqalam mo'y qismining kengligini bildiradi. Nomerdagi sonlar ortib borishi bilan yung qismining kengligi ham ortib boradi. Shuning uchun akvarel bilan ish ishlashda mo'yqalamning kerakli nomeri yuzaning katta yoki kichikligiga qarab tanlanadi. Tasviriy san'at darslarida ingichka mo'yqalamlardan kam foydalaniladi, chunki ular bilan katta rasmlarni bo'yab bo'lmaydi. Bu xildagi mo'yqalamlar ko'proq mayda detallarni hamda dekorativ bezash ishlaridagi naqshlarni bo'yashda ishlatiladi. Yuqorida nomeri ko'rsatilag yo'g'on xajmdagi mo'yqalam bilan katta rasmlarni bo'yash mumkin, uning ingichka uchi esa suratning mayda detallarini ishlash imkonini beradi. Umuman olganda butun ishni bitta mo'yqalamda bujara olish imkoni tug'iladi. Shunda ko'z hamda qo'l xarakati uyg'unlashadi. Tajribali rassomlar ko'pincha ikki tomonida ham mo'y

bo'lgan mo'yqalamlardan foydalanadilar. Ularga maxsus buyurtma berish tayyorlatish mumkin.

Bulardan tashqari, xar-xil o'lchamdagi kurakchasimon, yalpaq mo'yqalamlar ham ishlatiladi. Endi mo'yqalamlarni ishlatishning bir qator usullari haqida gapirib o'tamiz. To'g'rirog'i, bu usullar, tavsiya etilayotgan yo'llanma bo'lib, ular umumiy qoida tarzda qo'llanilmaydi. Chunki ba'zi mo'yqalamni boshqacharoq vaziyatda ishlatishga to'g'ri kelib qoladi. Bordiyu, mo'yqalam bilan keng yuzalarni bekitishga to'g'ri kelsa,

uni burchak ostidan ushlab hamda ishni qog'ozning tepa qismidan uzib-uzib bo'yoq berishdan boshlash zarur. Bunda mo'yqalam qog'ozning chap tomonidan pastka va ayni vaqtida o'ng tomonga qaratib tez-tez xarakatlantiriladi. Agar yupqa va tirnoq bo'yash kerak bo'lsa, mo'yqalam tik ushlanadi, hamda ohistagina qog'oz bo'ylab yurgiziladi.

Kuchli mazok hosil qilish (uzib-uzib bo'yoq berish) uchun mo'yqalam kerakli joyga qattiqroq bosiladi va darhol ko'tarib olinadi. Oqib ketayotgan bo'yoq esa toza mo'yqalamga shimdirib olinadi. Xomaki rasm ishlashda kerakli bo'yoqni o'z ichida biridaniga qo'yish aloxida maxorat talab qilinadi. Lekin mo'yqalam qog'ozga oxirigacha bosib yuborilsa, hamma bo'yoq birdaniga oqib tushib ketishi mumkin.

Qo'yilgan mazoklarni xarakterli bo'lishi muxim ahamiyat kasb etadi. Mo'yqalamlarni ishlatayotganda ayniqsa uning mo'y qismi tez ishdan chiqishini unutmaslik kerak. Bo'yoq olinayotganda mo'yqalamni xaddan tashqari ko'p ishqalash tavsiya etilmaydi, sababi mo'y qismi tez to'kilib ketadi. Bunda mo'yqalam bo'yoq ustida oldinga va orqaga hamda chapga va o'nga tomon tez-tez, yengil-yengil yurgiziladi. Bir marta bo'yoq olinganidan so'ng, ikkinchi olishga mo'yqalam dastavval tozalab yuviladi va latta bilan siqib tashlanadi. Toza suvga botirib olinganidan keyingina navbatdagi bo'yoq olinadi.

Dastlab sakkiz nomerlaridan to o'n, o'n ikkinchi nomergacha bo'lgan mo'yqalamlarni ishlatish mumkin. Keyinchalik esa, o'n ikki, o'n turt nomergacha, balki undan kattaroq nomerli mo'yqalamlar ham ishlatiladi.

Mo'yqalam ishlatilib bo'lingach, tozalab yuviladi va latta bilan siqilganidan so'ng tirgakka solib qo'yiladi yoki mo'y qismi yuqoriga qilingan holda stakanda saqlanadi. Ba'zan mo'yqalamni yung qismini stolning chetidan bir oz chiqarib qo'yish ham mumkin.

7. Palitra. Tasviriy san'at darslarida oddiy, oq rangdagi yassi laganchadan palitra sifatida foydalanish mumkin. Etyud ishlash paytida metallardan yasalgan va sirlangan yoki plastmassadan yasalgan palitalardan foydalangan ma'qul. Palitraning eng yaxshi tomoni shundaki, unga qo'yilgan bo'yoqlar aniq va ravshan, tiniq bo'lib ko'rinib turadi. Shuningdek uzoq vaqtgacha qurilmasdan saqlanadi. Palitraning rangi oq bo'lganligi sababli bo'yoqlarni tushlari o'zgarimasdan ko'zga tashlanadi. Palitradan foydalanish usullari va unga bo'yoqlarni joylashtirish tartibi ko'rsatilgan. Bo'yoqlar ko'zga qanchalik yaqin bo'lsa ularni bir-birlarini ajratish ham shunchalik oson va qulay bo'ladi. Palitrada ranglarni joylashtirishda muayyan tartibga rioya qilish talabalarining sifatli ishlashlariga, ko'zlari va qo'llarining avtomatik ravishda harakat qilishga, ishni tez bajarishlariga yordam beradi va ularni ortiqcha qiynab qo'ymaydi.

Palitrada oldin iliq ranglardan sariq bo'yoqlar, keyin zarg'oldoq qizil, rang yoki jigar ranglar va nihoyatda zangori, binafsha ranglar (bular sariq ranglar jumlasidandir) qo'yiladi. Palitrada qo'yilgan bo'yoqlarni bir-biri bilan aralashtirishda iflos mo'yqalamlardan qat'iyan man qilinadi. Shu tariqa palitradagi bo'yoqlar toza saqlanadi. Ish tamom bo'lgandan so'ng palitra yaxshilab tozalab qo'yiladi, ayniqsa palitraning suv tekkan joylari yaxshilab artiladi.

8. Stakan suv olish uchun eng yaxshi idish hisoblanadi. Ekskursiyalarda, etyud ishlashda metal yoki shishastakanlar bankalar juda qo'l keladi. Akvarel bilan ishlashda suv olish uchun qo'llaniladigan idishlarning turlari har-xil bo'lishi mumkin.

9. Qalamlar akvarel bo'yog'ida ishlangan rasmlarning yaxshi chiqishida muxim rol o'ynaydigan vositalardan biridir. Tasviriy san'at darslarida asosan o'rtacha yumshoqlikdagi qalamlardan foydalaniladi. "TM" markali qalam chizish

uchun juda qulaydir. Qalamlarning tomonida nomi, so'ngra esa qattiqroq yoki yumshoqlik darajasi yozib qo'yiladi. «T» qattqlik ma'nosini anglatadi, uning yonidagi son qattqlik darajasini ko'rsatadi. «2T» belgili qalam «T» belgili qalamdan qattiqroqdir. Tasviriy san'at darslarida qattiq qalamdan nafis joylarni shtrixlashda foydalaniladi. Ular chizmachilik darslarida ham qo'llaniladi. Yumshoq qalamga «M» belgisi qo'yilib, yumshoqlik darajasi sonlar bilan ko'rsatiladi.

Rasmning sifati ko'pincha qalam o'zining yechilishiga bog'luq bo'ladi.

Rasm chizish uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish maqsadida qalam uchini dars yoki mashg'ulot boshlanishidan oldinroq qo'ygan ma'qul. Qalamni ish joyida ochmaslik lozim, chunki grafitning ko'zga ko'rinmaydigan zararlari rasmni iflos qilib yuboradi. Eng yaxshisi qalamni quticha yoki qog'oz parchasi ustida ochishdir. Bunda chiqindilarni maxsus yashikka tashlash oson bo'ladi. Qalamni haddan tashqari bosib chiqish yaramaydi. Chunki uning uchi sinib qolishi mumkin.

O'quvchilarni qalamni ochilgan yeridan uzunroq ushlashga o'rgatish yaxshi natija beradi. Qalam umuman uchta barmoq bilan ushlanadi va unchalik qattiq siqib olinmasdan erkin yuritiladi. Uzunroq qalamlardan foydalangan ma'qul. Chunki kalta qalamlarda naturaning o'zaro nisbatlarini o'lchab chizish qiyinlashadi. Siyoh rangli qalamlarda rasm chizish mumkin emas: chiziqqa suv tegsa, bo'yalib ketadi. Qalam bilan chizishda aniqlik, puxtalik va malakali bo'lish talab etiladi.

10. O'chirg'ich. O'chirg'ichlar ikki xil: qalamda chizilgan chiziqlarni o'chirishga mo'ljallangan hamda idoralar uchun chiqarilgan bo'ladi.

Noto'g'ri chizilgan tasvirni o'chirishdan oldin to'g'rilab chizib olish lozim. Shunday qilingan xato yaqqol ko'rinib turadi. O'chirg'ich bilan o'chirishdan qo'l faqat chizish bo'ylab bir tomonlama harakatlantiriladi. Shuningdek, o'chirg'ichni hadeb ishlativerish ham yaramaydi. Unda qog'oz yuzasiga bo'yoq yaxshi yotmaydigan bo'lib qoladi. O'chirg'ichni qo'lda uzoq ushlab turish mumkin emas. Chunki o'chirg'ich qo'lda ter bosib, qog'ozni kir qilib qo'yish mumkin.

Tasviriy san'at darslarida rangli tasvirlarning muvaffaqiyatli chiqishida akvarel bilan ishlashda orttirilgan tajribalar muhim rol o'ynaydi. Chunki bo'yoq bilan ishlash qanchalik puxta o'rganilgan bo'lsa rangli tasvirlar shunchalik yaxshi chiqadi.

Akvarel bilan ishlashda talabga javob beradigan qilib jixozlanish kerak. Shuningdek, planshet hamda molbertdan to'g'ri foydalanishni o'rganish, qog'oz yuzalarini har xil shikastlanishlardan ehtiyot qilish lozim. Akvareldan foydalanishda uning sifatiga e'tibor berish darkor. Bo'yoqlarni maxsus idishlarda suv bilan aralashtirish va qog'oz bo'lagida sinab ko'rish tavsiya etiladi. Topilgan rang tusi kerakli darajaga yetgandagina undan foydalanish lozim. Akvarel bilan ishlash texnikasini puxta o'zlashtirish uchun dastlabki mashqlarni qora, to'q jigarranglarda bajargan ma'qul. Bu usulda ishlash monoxrom yoki grizayl metodida ishlash deb ataladi.

Akvarel bilan ishlashda quyidagi izchillikka rioya qilinsagina bo'yoqda ishlangan tasvirlar talabga javob bera olishi mumkin:

1. Kerakli bo'yoq maxsus idishda suv bilan aralashtirilib tayyorlanadi hamda qog'oz bo'lagiga surtib, sinab ko'riladi.
2. Qog'oz sirtiga bo'yoq berayotganda mo'yqalam hamisha eritmagan rosmana botirib olingan bo'lishi kerak.
3. Ostki qavatdagi buyoq qurimaguncha, navbatdagi bo'yoq qavati yotqizilmaydi. Keyingi qavat tez qo'yilishi lozim, aks holda ostki qavat yuvilib ketishi mumkin.
4. Akvarel bo'yoqlari bilan ishlashda oq bo'yoqdan foydalanilmaydi, chunki oq bo'yoq rolini oq qog'ozning o'zi bajaradi.
5. Qo'yilgan bo'yoq qavati ostidan qog'ozning sirti sezilib turishi lozim.

Agar taxtacha ko'rinishidagi akvarel ishlatilsa, bo'yoq tez-tez ho'llab turiladi, hamda toza mo'yqalam bilan olinadi.

Akvarel bilan ishlashni o'rganishda amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, bir rangning ustiga ikkinchisini qo'yib yangi tus hosil qilish mashqni olaylik. Bunda qo'yilgan xar ikkala rang ostidan ham qog'ozning sirti

sezilib turmog'i darkor. Shuningdek, sovuq tusli rang ustidan iliq tusli rangni qoplash orqali yangi rang tusini hosil qilish yo'llarini puxta o'rganish kerak.

Bundan tashqari iliq rang ustidan sovuq tusli rangni qoplash yo'li bilan ham qo'shimcha rang tusini topish mumkin. Ayrim hollarda qo'yilgan ranglarning yorug'lik darajalari bir-birlariga tenglashtirish uchun ularning ustidan biror rangning suyuq, kuchsiz eritmasi bilan qoplab tavsiya etiladi. Shuni esda tutish lozimki, muayyan rang ikkinchi bir rang bilan qoplanganda yorug'likning qaytarish xususiyatidan mahrum bo'ladi. Lekin oldin qo'yilgan bo'yoq qavatining ravshanlik darajasi hamda to'yinganligi muhim ahamiyatga ega. Ustki qo'yiladigan qavati esa doimo oxangdor, juda tiniq bo'lishi va ostidagi rang tusini bo'g'masligi shart.

Rang tuslarini haddan tashqari to'q tusda olish yaramaydi. Aks holda rangli tasvirlarda keskin ko'zga tashlanadigan rang dog'chalari hosil bo'lishi mumkin.

Akvarel bilan ishlatishda bir rangning o'zidan har hil rang tuslarini xosil qilishni yaxshilab mashq qilish kerak.

O'quvchilarga yorug', oq tusdagi rangni hosil qilish uchun suvni, tuq tusdagi rangni hosil qilish uchun esa bo'yoqni ko'proq qo'shish kerakligini o'rgatish kerak. Och tusdagi rangning hosil bo'lishini amalda ko'rsatish uchun suvli stakanga qizil rang aralashtiriladi. Stakanda hosil bo'lgan aralashmaga suv qo'shishni davom ettirsak, bu rang tusining ochlanib borishining guvohi bo'lamiz. Aksincha, aralashmaga qizil rang qo'shishni davom ettirsak, mazkur rang tusining to'qlashib borishini ko'ramiz. Bu xildagi mashqlarni faqat ranglar yordamida bir necha marta bajarib ko'rish mumkin.

Ranglar to'yinganligini asta-sekin o'zgarib borishi haqida alohida to'xtalib o'tish kerak. Agar xromatik ranglar tarkibiga axromatik ranglar qo'shilsa, ularning tiniqligi pasayadi. Natijada rangning to'yinganligi o'zgarib, boshqa rang tusi hosil bo'ladi. Kul rang qanchalik ko'p qo'shilsa, xromatik rang shunchalik axromatik bo'lgan kul rangga yaqinlashib boradi. Bu xildagi yorug'lik kuchlarini kamaytirish natijasida ranglarning tiniqligini yo'qotish hamda xira ko'rinishdagi ranglar olish

mumkin. Rang tuslarini bir-birlaridan farq qilishni o'rgatishda bir rangning har-xil tuslari orqali naqsh kompozitsiyasini ishlash kerak.

Akvarel bilan ishlash malakalarini oshirishda asosiy va qo'shimcha ranglar ustida ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Rang ustida ishlash usullari ikki qismga: asosiy ranglar va qo'shimcha ranglarga bo'lib o'rganiladi. Olingan rang tuslari esa o'zaro solishtirish yo'li bilan aniqlanadi.

Qo'shib topiladigan ranglar aralashtirish yo'li bilan hosil qilinadi. Buning uchun dastlabki mashqlarni nabordagi tayyor bo'yoqlarni qo'shib topishdan boshlash lozim. Bunga quyidagi jadvalda ba'zi bir misollar keltiramiz. Asosiy hamda qo'shib topiladigan ranglar ustida mashq qilinayotgan paytda naturaga yaqin bo'lgan rang tuslarini topish kerak. Bundan tashqari, pardoqlangan siliq sirtlarga, oynaga, metall shartlari atrofdagi buyumlarning tasvirlari tushadi va ularning ranglari ham boshqacharoq ko'rinishda bo'ladi.

Akvarel bilan ishlashda bu xildagi usullardan ham foydalana bilish lozim. Ranglarning bu xususiyatlari refleks taassurotini paydo qiladi hamda ishlanayotgan naturaning eng muhim qismini tashkil etadi. Akvarel va mo'yqalamlar bilan ishlashni o'rganishda dastlabki mashqlar muhim rol o'ynaydi.

Rangtasvir obrazli nihoyatda jiloli va har biri o'ziga xos. Musavvirlar rangtasvir vositalari ko'lamida asar yaratadilar va ular har doim chizmatasvir, kompozitsiya imkoniyatlaridan foydalanadilar. Demak, rangtasvirda asosiy ifoda vositasi rang bo'lib qolaveradilar.

Rangtasvir insonning murakkab aql-zakovati, tafakkuri, tabiatda sodir bo'lib turadigan katta-kichik o'zgarishlarni, uzluksiz falsafiy g'oyalar va fantastik obrazlarni ta'sirchan ifodalashga qodir. Hodisa, voqeya va ko'rinishlar doirasining ko'lamini turli yo'nalishdagi janrlar orqali ochib beriladi.

Rangtasvir tarixi ibtidoiy odamning g'or devoriga chizgan rasmlaridan boshlanadi.

Yuksalish davrida ulkan mafkuraviy durdonalar to'plangan. O'zbekiston hududida qadimgi rangtasvir san'ati o'ziga xos boy namunalarga ega. Bular kulolchilik san'ati va binolar devorlariga ishlangan rangli suratlarda ko'rinadi.

Afrosiyob, Bolaliktepa, Baraxsha va Panjikentdagi bino devorlariga ishlangan rangli tasvirlar ma'nodorligi bilan kishini hayratga soladi.

Devoriy saratlar jahon maqobatli amaliy bezak san'atining nodir durdonalari bo'lib hisoblanadi. Bu tasvirlar o'zining yuksak mahorat bilan ishlanganligi va real hayot badiiy obrazlarda ifoda ettirilganligi bilan kishiarni hanuz lol qoldirib kelmoqda.

Bu asarlar g'oyasi xalqlar o'rtasida do'stlik, totuvlik va shuningdek, ichki va tashqi go'zalliklarni tarannum etadi. Devordagi rasmlar nazmiy mahobatli amaliy bezak san'ati usulida bajarilgan bo'lib, tarix va ilohiyat sirlarini ochib beruvchi bebaho manbalar hisoblanadilar.

Zaravutsoy g'oridagi ov manzarasi, Zarafshon etagiagi «Sarmishsoy» g'orlariga chizilgan yavvoyi hayvonlar tasvirlari bunda misol bo'la oladi.

O'tmishda ajdodlarimiz turli dinlarga sig'inishgan, tasvirlar ijod qilib, o'z e'tiqodlarini ilohiylashtirish maqsadida bebaho san'at namunalarini yaratishgan. Bu tasvirlar tarixiy taraqqiyot davomida ko'plab izlanishlar natijasida noyob nodir san'at asariga aylangan.

Uyg'onish davrida inson barcha narsalar uchun taqqoslash mezon iva rangtasvir asarlari qahramoniga aylandi. Madonna tasviri yer yuzida g'oyaviy kamolotning yuksak ko'rinishi bo'ldi. Musavvirlar realistik asarlar yarata boshladilar.

Rangtasvir texnikasi uzluksiz ravnaq topa bordi. Turli syudetlar rang tasvirchilarni yanada o'ziga jalb qildi. Bu esa o'z navbatida XVIIasrga kelib janrlar turkumini keltirib chiqardi.

Portret eng qadimgi janrlardan biri. Fayyum shaharchasida rangtasvirning mum usulida bajarilgan g'oyat go'zal portretlari topilgan. Bu asarlar eramizning I-III asrlarida qadim Misrda yaratilgan. Fayyum portretlari yorqin hayotiy obrazlar ekanligi shaklning yorug'-soyali hajmiy model asosida bajarilganligi bilan boshqa uslubdan farq qiladi.

Sharqning buyuk musavviri Kamoliddin Behzod va uning shogirdlari Mahmud Muzahhid, Qosim Ali va boshqalar rangtasvirning miniatura usulida samarali ijod qilganlar.

O'zbek xalqining mohir musavvirlari Abdulhaq Abdullayev, Rahim Ahmedov, Malik Nabiyeu, Chingiz Axmarov, Ro'zi Choriyeu, Sobir Rahmetov, Bahodir Jalolov kabilar buyuk allomalar va portret janrida zamondoshlarimiz siymolarini yaratganlar va yaratib kelmoqdalar.

Musavvir narsa va buyumlarning o'ziga xos ko'rinishi va timsollarini natyurmortlarda aks ettiradi. Bu janr XVIIasrda yuzaga keldi. Mashhur golland natyurmortchilari baliq va turli ichimliklarni kuzatib ularning mazasini his qildirish va mavjudligidan sevinishga ruhlantiradi. Musavvirlar go'yo hayot lazzatlari madhiyasini kuylaydilar.

O'zbek musavvirlari Yu.Elizarov, R.Ahmedov, A.Ikromjonov, G'.Abduraxmonov va boshqalar ijodlarida natyurmort janriga keng o'rin berilgan.

Asosan tabiat aks ettirilgan suratlar manzara ko'rinishlari XVII asrlarda Gollandiyada yaratila boshlandi. Manzara janri nafaqat tabiat manzarasi assrlari, balki tabiatning cheksiz xilma-xilligi va yil fasllari turli ob-havo sharoiti oftob yoki yorug'ligi ta'sirida go'zallikni, balki inson his-tuyg'usi, kayfiyati haqida ham so'zlab beradi. K.Karo, Van, Togd, P.Sezantlar yaratgan manzaralarni bir-biriga taqqoslab ko'ring-a. bunda siz real tabiatdan turlicha obrazlar keltirib chiqarilganligini ko'rasiz. Bunda asosiy sabab musavvir shaxsidir. Musavvir har doim ham ko'rganini asl holda chizavermaydi, balki rang tasvirga o'zining ichki hissiyotlarni qo'shib yuboradi. Har bir musavvirning o'zi sevgan rang uyg'unligi uslubi, ranglarga o'z munosabati mavjud.

Agar musavvir faqat dengiz manzarasini tasvirlamoqchi bo'lsa, uni marian deb nomlashadi. Bu ham mustaqil janr hisoblanadi. M.Ayvazovski asarlari bu janrga yorqin misoldir.

II-Bob. Moybo'yoq bilan ishlash.

2.1 Rangtasvir asarlarini yaratishda, qalamtasvirning ahamiyati

Rangtasvirning ilmiy negizini rangshunoslik fani tashkil qiladi. Rangshunoslik bo'lg'usi rassomlarga ranglarni tabiatda hosil bo'lishi va tarqalishi masalalarini ularning atrof-muhit ta'sirida o'zgarib ko'rinishini, bo'yoqlarini tayyorlash va ulardan foydalanish yo'llarini o'rgatadi.

O'rta Osiyoda ranglar xaqidagi ta'limot qadimdan kitob miniatyurasi, naqqoshlik, devorlarga freska, panolar ishlash bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan. Chunki musavvirlik hunari rang tanlash va ularni tayyorlay bilishni talab etadi. Shuning uchun har bir shogird, avvalo, rang tayyorlash sirlarini va shu ishiga bog'liq kimyoviy jarayonlarni o'rgangan bo'lish kerak.

Ranglarni tabiatda qanday xosil bo'lishi va tarqalish hodisalari qadimdan olimlar va rassomlarning diqqatini tortgan. Uyg'onish davri buyuk rassomlari va nazariyachilari Mon Battista Alberti, Leonardo da Vinchi va boshqalar rangtasvir haqidagi asarlarida ranglarning xususiyatlari haqida yozganlar.

Atoqli va mashhur olimlar Nyuton, Lomonosov, Gelmgolslar ranglarning mohiyatini ilmiy asosda tekshirganlar. Issak Nton qator tajribalar o'tkazib, oq yorug'likning ko'p rangli ekanligini isbotlagan, ekranda spektor ranglarni hosil qilgan. Buning uchun Nyuton quyoshning oq yorug'ligini derazadagi qora pardaning ingichka tirqishidan o'tkazgan va yo'lga uch qirrali prizma qo'ygan, natijada ekranda har xil ranglardan iborat keng yorug'lik dastasi ko'rilgan. Oq yorug'lik aslida murakab bo'lib, rangdorlik jihatidan shunchalik turli- tumanki, bir rangdan ikkinchisiga o'tishda yana bir qator rang tuslari seziladi. Spekt r ranglarni yomg'ir yog'ib o'tgandan keyin osmonda paydo bo'ladigan kamalakda, favvoralardan otilayotgan suv zarralarida kuzatish mumkin. Spekt r ranglarni qayta bir joyga to'plansa, oq yorug'lik hosil bo'ladi. Nyuton ranglarni fizika fani nuqtai nazaridan o'rgangan bo'lsa, nemis shoiri va san'atshunos

I.V.Gyotenni ko'proq ranglarni kishi organizmiga ko'rsatadigan ta'siri qiziqtirgan. Gyote «ranglar haqidagi ta'limot» nomli asarida ranglarni iliq va sovuq tushlarga ajratib, iliq (sarg'ish-qizil) ranglar kishida kayfu-chog'lik tuyg'usini, sovuq (havorang-yashil) ranglar esa ma'yuslik tuyg'usini uyg'otishi haqida yozgan.

XIX asrda nemis tabiatshunos olimi G.L.Gelmings rangshunoslik nazariyasida muxim yangilik yaratgan. Ko'p yillik tajribalari asosida xromatik ranglarni uchta asosiy alomati-rang toni (nomi), rangning och-to'qligi va to'yinganligi asosida turkumlash kerakligini ko'rsatgan.

Rang muammolarini o'rganishga yapon olimlari hamisha jiddiy qarashgan. Hozir ham dunyoda yagona bo'lgan Tokio rang institutida inson qalbiga ta'sir etadigan tabiat Hodisasi-rang atroflicha o'rganiladi.

Ranglarning nomini ifodalovchi, ya'ni ularni birinchi qizil, ikkinchisini ko'k, uchinchisini binafsha va hokazo deb atalishiga asos bo'lgan belgisi rang toni deyiladi. Biroq xromatik rangga ozroq kulrang qo'shsak, uning sho'xchangligi pasayib, nursizlanadi. Bu hol rangning kam to'yinganligi, ya'ni uning tarkibidan sof bo'yoqning kamayganligidan darak beradi.

Demak, rangning to'yinganligi deganda, uning kulrangga nisbatan rangdorlik darajasini, tozaligini tushunish kerak.

Yuqorida aytilganlardan ma'lum bo'ladiki, xromatik ranglar bir-biridan uchta asosiy xossasi-rang toni (rangning o'zi), rangni och-to'qligi va to'yinganligi bilan farq qilar ekan. Spektrni sinchiklab kuzatsak, uning eng chekkasidagi qizil va binafsha ranglar orasida o'xshashlik alomatlarini sezamiz. Ikkala rang bir-biriga qo'shilsa, ularning oralig'ida qirmizi ranglar hosil bo'ladi. Bu hosil bo'lgan rangni qizil rang bilan binafsha rangning o'rtasida joylashtirib spektr tutashtirilsa, xalqa kelib chiqadi. Buni rangshunoslikda ranglar doirasi deb yuritiladi. Ranglar doirasidan qizil, qizg'ish zarg'aldoq, sariq, sarg'ish yashil, yashiltab zangori havorang, ko'kimtir havorang, ko'k, ko'kimtir binafsha, qirmizi ranglarning har xil tushlari ko'rinadi.

Ba'zi musavvirlar o'z ijodlarini hayvon va qushlarni tasvirlashga bag'ishlaydilar. Ular animal janr asarlarini yaratadilar. Bu janrni odatda ozchilik rangtasvirchi

rassomlar tanlashadi, biroq grafik va haykaltaroshlar turli hayvonlar, ularning bolalarini chizish va tasvirlashni juda yoqtiradilar.

Musavvirlarni tarixiy janrda ko'p odamli kompozitsiyalar real rang yig'imi bo'lgan asarlar yaratishga o'tish voqyealari din va xalqlar tarixi, doston va qissalarda kuylangan pahlavonlar davri ilhomlanadi.

T.Muhammedov, T.Qo'ryazovlar o'zbek doston eposlari qahramonlarni tasvirlashda katta ijodiy muvaffaqiyatlarga erishdilar.

J.Umarbekov tarixiy janrlarda «Inson aql-zakovati» va «Men insonman» asarlarini yaratdi. Musavvirlar o'tmishdagi mutafakkirlar ajdodlar hayoti ular qoldirgan ma'naviy va madaniy merosi ilmiy kashfiyotlari va gumanistik ruhdagi fikrlarini o'z asarida ifoda etganlar.

Bu kompozitsiyalar yaxshilik, go'zallik kabi qadriyatlarga mos ranglar uyg'unligida yuksak mahorat bilan bajarilgan.

Matoda faqat muhim qahramona voqyealarni tasvirlabgina qolmasdan, balki odamlarning kundalik yumishlari va oddiy turmushini ham yoritish mumkin. Bu kabi tasviriy asarlar maishiy janrga kiradi. Gohida ularni janrli rangtasvir deb ham ataydilar.

Tarixiy va maishiy janrlar ishtirokchilarining o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, obrazlar xarakteri odatda janrlar vositasida yechim topadi.

Biz avvalo, asar syujetini ko'zdan kechirib, qanday narsa tasvirlangan, qahramoni Kim, bu voqyea qachon bo'lib o'tganligiga qiziqamiz. Shundan so'ng musavvirning uslubini u yoki bu narsani qanday tasvirlaganini, bo'yoqni qanday qo'ygani (surka byoki oqizib) va u tanlagan koloritini kuzatamiz. Shunday ekan, tasvirdagi kayfiyat va uning hissiyotga ta'siri rang tanlashga bog'liq bo'ladi. Tasvir koloriti – quvonchli va qayg'uli, beozor va tashvishli, jumboqli va oshkora bo'lishi mumkin.

Qo'lingizdagi kitobdan asar namunalarini kuzatib ular koloritini sezishga urinib ko'ring. Musavvir fikri va asarning asosiy g'oyasini tushunishga harakat qiling. Bilimdon tomoshabin bo'lish oson ish emas, albatta. Rangtasvir tilini

muttasil o'rganish tafakkurni, estetik did va tuyg'u-idrokni doimo rivojlantirib turishini aytish mumkin.

Siz tasviriy san'at janrlari bilan boshlang'ich sinflarda tanishgansiz. Shuning uchun bu yerda ularning qisqacha tavsifi beriladi. Agar shu vaqtda ko'proq bilimga ega bo'lishni istasangiz, qo'lingizdagi qo'llanma oxirida keltirilgan maxsus adabiyotlarga murojaat qilishingiz mumkin.

Musavvir rangtasvir vositalari ko'lamida betakror ijodiy asarlar yaratib, bizni hayratga soladi, dilimizga quvonch bag'ishlaydi, turli kechinmalar orqali ruhimizni oziqlantiradi va o'z mahorati bilan sirli fikrlariga oshno qiladi.

Rang tabiatda mavjud barcha narsalar shakllarini atrof muhit go'zalligini, turli kayfiyat va his-tuyg'ularni ifodalay oladi. Rangi turlicha idrok qilish mumkin, uning vositasida fikr yuritish, loyihalash, konstruksiyalar qurish imkoniyatlari mavjud. «Rang» va «Bo'yoq» tushunchalarini farqlash uchun rangshunoslik asoslarini o'rganmoq zarur. Rangtasvir uchun kerak bo'lgan rangli palitrada bo'yoqlarni bir-biriga qorishtirish yo'li bilan tayyorlab olinadi. So'ngra musavvir tekislik yuzasida ranglar majmuini uyg'unlashtirgan holda kaloritni keltirib chiqaradi. Yagona «rang» so'zi rangtasvir jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi va san'atning bu sohasida asos vazifasini bajaradi.

Etyut ishlashda katta imkoniyatlarga ega bo'lgan suvbo'yoq surtmalaridan keng foydalanish mumkin.

Rang qalamlarining tabiiy notekisligi bo'yoqning tasvir shakliga mos ravishda oqib yeiyilishi suvbo'yoq go'zalligini yanada ko'proq namoyon qiladi. Quriy boshlagan rang qalami bo'ylab «quruq» mo'yqalam usulida chiziqlar yuritib shakl ma'nodorligini yanada oshirish mumkin. Etyutda fazoni bir bo'yoq rangini ikkinchi ranga qo'yib yuborish yo'li bilan tasvirlash mumkin. Bunda ranglarning bir-birilari bilan nozik birikuvlari, uzluksiz tekis kirishuvlarni keltirib chiqaradi.

To'q rang bilan yengil surkama jilolar yordamida etyutning rang yechimini keltirib chiqariladi. Agar etyut ma'nosi muhim mavzuga mo'ljallangan bo'lsa, tasvirni «quruq» mo'yqalam yordamida aniqlashtirish, biror joyini konkretlashtirish, nimanidir kuchaytirish va nimadandir vos kechish mumkin.

Tasviriy san'atda tabiatni tasvirlash manzara janri deyiladi. Manzarachi musavvirlar o'z asarlarida ifodalangan obrazlar orqali tabiatni sevimli, e'zozlashga va bu go'zalliklardan zavqlanishga chorlaydilar. Manzara faqatgina tabiat go'zalligini namoyish qilibgina qolmasdan turli g'oya va fikrlarni ham ilgari suradi. Ijodkor musavvir har doim tabiatni sinchkovlik bilan o'rganmog'i va tafakkurni o'stirib bormog'i zarur.

Manzara ustida ish boshlar ekansiz, tasvirga olmoqchi bo'lgan tabiatning o'sha qismi holatini yaqqol his qilmoq zarur. Manzaraga tushayotgan yorug'likning to'g'ri aks ettirilishi uni bir qadar jonlantirib ta'sirchanligini oshiradi.

Manzarada fazoni idrok qilishning bu xususiyatlari bois u planlar deb yuritiluvchi bo'laklarga ajratiladi. Odatda, manzaraning uch plani belgilanadi, biroq u kompozisiyaning tuzilishiga qarab bundan ko'proq yoki kamroq bo'lishi ham mumkin.

Ranglar birinchi planda eng to'q, ikkinchi planda ochroq ranga kirib, oqish tus oladi va uchinchi planda uzoqliklar havoranggacha aylana boradi. Havoning tumanli va bulutli paytlarida bu farqlar quyoshning charag'on paytida nisbatan yanada sezilarliroq bo'ladi.

Tabiat o'zining boy rangi va poyonsiz tuslari bilan bizni lol qoldiradi. Bu rang-barangliklar manzaraga xos xususiyatlarga ega bo'lgan chandda umumlashadi va kaloritni belgilab beradi. Asar kaloritni inson his-tuyg'ulariga zamin yaratib beradi.

Kalorit manzarada boshqa janr asarlariga nisbatan muhimroq ahamiyat kasb etib, kompozisiyani asosiy g'oyasini yoritib beruvchi omillardan biridir.

Tabiat obrazi ta'sirchanligini oshirish uning aniq holatini ifoda etish maqsadida ishni kontrastli yoki Mayin, iliq yoki sovuq, ochroq yoki to'qroq, yaqqol yoki umumlashgan tarzda bajarish mumkin. Jonli tabiatni his qilish, uning g'oyasi ko'rkamligini ilg'ay olish, shuningdek, qiziquvchanlik har bir etyut yechimiga mezon bo'ladi.

R.Temurovning «Zarafshon toshqini», O'.Tansiqboyevning «O'zbekiston mart», «Jonajon o'lkam», «Tog' oqshomi», «Sholikorlik kolxozida hosil yig'imi» kabi kartinalarida O'zbekistonga xos bo'lgan tabiat bo'yoqlarining rang-barangligini, bepoyon dalalarining maysa va gullarga burkanganligini o'zbek xalqining tabiat qo'ynidagi jo'shqin hayotini hamda tabiat go'zalligini mohirona ifodalashga erishganliklarini ko'ramiz. Har qaysi musavvirning kartina yaratishdagi o'z uslubiga ranglar garmoniyasiga ega ekanligini shohidi bo'lamiz.

Ranglar doirasida rang tuslari juda ko'p bo'lishi mumkin. Lekin ko'zlarimiz ularni 150 taga yaqinini ajratishga qodir. Ranglarning doira bo'ylab joylashish tartibi muayyan saqlanadi. Rang doirasi ikki teng bo'lakka bo'linsa, birinchi yarmida qizil, zarg'aldoq, sarg'ish yashil (pistoqi) ranglar, ikkinchi yarmida esa yashil havo rang, feruza, zangori ko'k binafsha ranglar joylashadi. Doiraning birinchi yarmidagilar iliq ranglar, ikkinchi yarmidagilar esa sovuq ranglardir. Bunday nomlanishiga sabab-qizil, sariq ranglar olovni, qizigan temirni, cho'g'ni eslatsa, xavo rang, zangori, yashil ko'klar esa muzning, suvning rangini eslatadi. Bu farqlanish nisbiy bo'lib, xar qanday iliq ham o'ziga nisbatan iliqroq rang yonida sovuq bo'lib ko'rinishi va aksincha, sovuq rang o'zidan sovuqroq rang yonida iliqroq tuyulishi mumkin.

Kimyo fani bo'yoqlarning topilishiga, moddalarni kimyoviy usulda qo'shib, bo'yoqlarning reseptlarini aniqlashga yordam beradi. Buyoqlar asosan ikki xil yo'l bilan tayyorlanadi. Buyoqlarning nomlari ko'pincha, qazilmadan qazib olingan joyning nomi bilan ajralib kelinadi.

Masalan, buyoqlardan neopolitan sarig'ini olsak, bu sarg'ish malla rang bo'yoq Italiyaning Neapol shaxri atrofidagi tog'lardan vulqon bilan otilib chiqqan moddadan tayyorlanadi. Xalilovka oxrasi-oltin tusli bo'yoq bo'lib, Uralda Orenburg rayonida Xalilovka qishlog'ida olinadi. Hind sarig'i-to'q sariq bo'yoq, Hindistonning Bengaliya shtatida o'sadigan xurmo daraxti yaprog'idan tayyorlanadi. Yana ayrim yorqin qizil bo'yoqlarni kichkina jonivorlardan-dub daraxtida yashovchi qo'ng'izcha (kattaligi 2-8 mm). Shimoliy Amerikada yashovchi qizil chuvalchangdan tayyorlanadi.

Tasviriy san'atda uning rangtasvir va grafika tushunchalari mavjud bo'lib, ular bir-biridan ishlanish yo'llari hamda uslublari, tasviriy vositalari bilan farqlanib turadi. Rang inson hayotida muhim rol uynaydi. U turli vaziyatlarda odamga har xil ta'sir etadi. Shuning uchun biz ayrim paytlarda ranglarni “quvonchli” va kayfiyatimizni tushkunligini ifoda etishi mumkin bo'lgan “xira” deb atashimiz bejiz emas. Inson qadimgi paytlardanoq rangning ana shunday xususiyatlarini hisobga olib, o'z faoliyatida unumli foydalanib kelganligi ma'lum. Ayniqsa, shunday vosita sifatida rassomlar undan ustalik bilan foydalanganlar. Asarlariga har xil ranglar bilan jilo berib, odamlar kayfiyatiga turlicha ta'sir etib fikrlar uyg'otadigan tasvirlar yaratishga erishganlar. Shuning uchun tasviriy san'atning juda ko'p turlari va janrlarida rang hamda uni ishlata bilish juda katta ahamiyatga egadir. Ammo u qalamtasvirning muhim ekanligi bilan quvvatli ekanligi ma'lum haqiqatlardan eng asosiysi desak to'g'ri bo'ladi. Shuning uchun qadimdan qalamtasvir chizishga rangtasvirning asosi sifatida karash shakllangan. Ammo rang xususiyatlarini yaxshi bilish har bir tasvir chizishni o'rganuvchi uchun juda ahamiyatlidir.

Maktab fizika kursidan ma'lumki, ranglarning deyarli hammasi spektrning asosiy uch rangini qo'shish orqali olinadi. Ular qizil, sariq, zargori ranglardir. Bular asosiy ranglar deb ataladi. Asosiy ranglarni qo'shish orqali qo'shimcha ranglar olinadi. Masalan ,qizil va zangorini qo'shish orqali binafsha, qizil va sariqni qo'shish orqali zarg'aldoq, sariq va zangorini qo'shish orqali esa yashil ranglarni hosil qilish mumkin. Ranglar tabiattan ikki xil xususiyati: iliq va sovuq bo'ladi. Iliq ranglar qatoriga qizil ,sariq zarg'aldoq va ularga yashil ranglar, sovuq ranglar qatoriga yashil, zangori, binafsha va ularga yaqin bo'lgan ranglar kiradi. Shuningdek axromatik ranglardir. Qolgan ranglarning hammasi xromatik ranglardir. Axromatik ranglar bir biridan faqat och-to'qligi bilan farq qiladi . Masalan, oq, kul rang, qora, qoraroq, juda qora va boshqalar . Xromatik ranglar esa bir–biridan rang tusi ya'ni -qizil, sariq , ko'k, yashil, jigar rang va hakoza . Och-to'qligi ya'ni och qizil, to'q sariq, to'q qizil, och sariq va to'yinganligi ya'ni yorqin, xiraligi bilan farq qiladi. Rang doirasida qarama-qarshi joylashgan ranglar

“kontrast”ranglar deb ataladi. Kontrast ranglar bir-biridan keskin farq qilib, biri ikkinchisini yanada yorqin qilib ko'rsatadi. Masalan, yashil rang fonida qizil rang juda yorqin bo'lib ko'rinadi va aksincha qizil rang fonida yashil rang ancha yorqinlashadi. Rang bilan ishlashda rang garmoniyasini, ya'ni ranglar uyg'unligini, bilish katta ahamiyatga ega.

Narsa va hodisalarni tasvirlashda moy bo'yoq, tempera, akvarel, guash kabi bo'yoqlar ishlatiladi. Narsalarni bo'yoq yordamida tasvirlash ancha murakkab jarayon bo'lib, kishidan ranglarning xususiyatlarini va ularni samarali, o'quvli tarzda ishlatish usullari texnikasini bilishni taqozo etadi. Buyoqlar yordamida narsaning hajmi, fakturasi va fazoviy holatini tasvirlash rangtasvirlashning asosini tashkil etadi. Har bir narsani chizuvchi tasvirlar ekan u ranglarga jiddiy e'tiborini qaratish kerak. Ana shunda rangning tabiatdagi ko'rinishi farqli ekanligini bilib olish mumkin. Chunki narsaning rangi bizdan uzoq yaqinligiga qarab o'zgarib ko'rinadi. Buning sababi esa havo, atrof-muhitning predmet ko'rinishiga ta'siridandir. Qog'oz sathida ranglar munosabatlarini to'g'ri nisbatlarda topib ishlatish rangtasvirning haqqoniy aks etishda muhim ahamiyat kasb etuvchi omillardan eng muhimi deb hisoblasak o'rinlidir. Akvarel bo'yog'ida ishlash ham o'z navbatida jiddiy o'qib o'rganishni, qattiq mashq qilishni talab etuvchi mashg'ulotdir. Ishning nazariy qismi amaliyot bilan bir paytda puxta o'rganib borishni taqozo etadi. Arxomatik ranglardan boshqa barcha ranglar, ya'ni biror rang tusiga ega bo'lgan ranglar xromatik ranglarga kiradi. Quyosh spektrining barcha ranglari hamda ularning bir birlari bilan aralashtiruvidan hosil bo'lgan xamma ranglar jumlasidandir. Shuningdek, oq rang bilan rang turlari ham xromatik ranglar jumlasiga kiradi.

Xromatik ranglar axromatik ranglardan farqli o'laroq, faqatgina yorug'lik kuchlari bilan emas, balki nomlari, turlari jihatidan xam ajralib turadi. Masalan, sariq rang qizil rangdan ham yorug'lik kuchi bilan, ham rangining turlari bilan keskin farq qiladi. Har bir xromatik rang uchta xossaga rang tusiga, rang yorug'ligiga (bunda kam yoki ko'p yorqinlik ko'zda tutiladi), rang to'yinganligiga (bunda kam

yoki ko'p yorqinlik ko'zda tutiladi), rang to'yinganligiga (rang quyuqliligiga)ega bo'ladi. Har bir xromatik rang ana shu uchta xossaga ko'ra bir -biridan farqlanadi.

Rang tusi ranglarning to'lqin uzunligiga qarab belgilanadi. Rangning bu xossasiga ko'ra biz ko'z orqali qizil , sariq, zangori va boshqa spektral ranglarni ko'ramiz hamda idrok kilamiz. Lekin rang tuslari ularga qo'yiladigan rang nomlariga qaraganda ancha ko'pdir. Agar biror rangga tusining to'lqinlar uzunligi o'zgarmaydi. Chunki oq rang qo'shilganda faqatgina rang yorqinligi o'zgaradi va qaytarish koeffisienti bilan ifodalanadi. Yorqinlikni aniq o'lcham uchun fotometr degan asbobdan foydalaniladi. Rang tuslari spektor ranglariga kanchalik yaqinlashsa, ularning yorqinligi shunchalik yaxshi buladi.

2.2 Moybo'yoq bilan tasvirlarni ishlash

Moybo'yoqda tasvirlarni ishlash rassom uchun ham, endi o'rganayotgan talaba uchun ham juda qiziqarli mashg'ulotdir. Ammo bu mashg'ulotning jiddiy qiyinchiliklari ham mavjud bo'lib, u moybo'yoq rangtasvir texnologiyasi bilan ham bog'liq. Chunki moybo'yoq bilan ishlash ma'lum tayyorgarlikni talab etadi. Ularga bo'yoqlarni tanlash, ish uchun sath (mato)ni tortib tayyorlash, uni qoplama (grunt) bilan yopish, mo'yialamlarni tanlash, eritgichlarni tanlab olish kabi zarur tadbirlarni kiritish mumkin. Moybo'yoq tasvirlar ishlashni o'rganish natyurmortlarni chizib mashq qilish orqali o'zlashtirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Moybo'yoqli natyurmort rangtasvirini ishlash jarayonining ayrim tomonlari akvarel texnikasiga o'xshash. Chuki bunda ham avval qalamtasvir chizib olinadi. Agar suvbo'yoqda ishlash uchun tasvir mukammalroq, mayda detallari bilan batafsil chizib olinsa, moybo'yoqda ishlash uchun esa chizmatasvir umumlashtirilib eng asosiy narsalar aks ettiriladi. Buning sababi moybo'yoqda ishlash jarayonida batafsillik mo'yqalamda ishlanishi mumkinligidandir. Moybo'yoqda biror rangni ochlashtirish uchun ungaoq rang kerakli darajada qo'shiladi. Shunisi ham borki oq rang qo'shilgach bo'yoqning erkinligi ma'lum darajada kamayadi. Buni o'quv mashqlarini bajarish jarayonida albatta hisobga olish joiz. Akvarel texnikasi kabi jihatlardan biri ish jarayonini asosiy uzoq muddatli vazifani boshlashdan avval ranglavha, chizmalavhalar ishlab olinishidir. Shunda bo'lajak rangtasvirning asosiy xususiyatlarini tajriba qilib ko'rib o'rganish asosiy ishda uni qo'llash mumkin bo'ladi.

Moybo'yoq tasvirlarini ishlash uchun maxsus ashyolardan foydalaniladi. Ular romga tortib tayyorlab, qoplama surtib olingan (gruntlangan) mato,

moybo'yoqlarning kerakli xillari, bo'yoqtaxta (politra), mo'yialamlarning turlicha kattalikdagi xillari, mastixin va eritgichlardan iboratdir.

Romga tortilgan mato qanday tayyorlanganligi tasvir sifatini belgilaydigan omillardan biridir desak xato bo'lmaydi. Uning qoplamasi (grunti) ikki xil tarzda tayyorlanishi mumkin. Biri moyli qoplama bo'lib u quyidagichadir. 5 foizli elim (jelatin, baliq yoki duradgorlik elimi) aralashmasi shunga teng hajmdagi bo'rga qo'shiladi. U bilan mato sathi qoplanadi. Bir marta surtilgandan so'ng qoplama bo'yoq qatlami tayyorlab olinadi. U quyidagi tarkibda, ya'ni - maxsus oqartirilgan rangtasvir yog'i quruq oq bo'yoq kukunidan qo'shib tayyorlangan aralashma bo'ladi. Yog' va kukunning nisbati shunday bo'lish kerakki u tayyor idishga solib chiiariladigan moybo'yoqdan suyuq bo'lmasin. Shunda uni bemalol mato sathiga mastixin bilan tekis qilib surtib chiqish mumkin bo'ladi. 1-2 xafta quritilgach G'adir-budir erlari qumqog'oz bilan yaxshilab tekislanadi va skipidar aralashtirilgan moyli qoplama yassi, katta mo'yqalam (fleyts) bilan tekis qilib bo'yab chiqiladi. Bunday usulda tayyorlanadigan mato 2-3 oy mobaynida quritiladi. U saqlanadigan joy iliq va quruq bo'lishi shart.

«Elimli qoplama» deb yuritiladigan qoplamaning ikkinchi xili quyidagicha tayyorlanadi. Suvda 50-60 gr. jelatin eritiladi va unga 15 gr. glitserin qo'shiladi. U matoga 1-2 marta surtiladi. Birinchi marta surtilgani qurigach qumqog'oz bilan mato usti tekislanib olinadi, so'ng ikkinchisi surtiladi. Shundan so'ng elim aralashmasi bo'r vaoq bo'yoq kukuni bilan teng nisbatlarda 40 S darajali issiqda eritiladi. Agar uning tarkibi quyuq bo'lib qolgudek bo'lsa, o'shaelim aralashmasidan qo'shiladi. Bunday qoplama 2-3 marta qavatma-qavat qilib surtiladi. Ular oralig'ida ko'rishi uchun ma'lum vaqt bo'lishi shart.

Qoplamalar yana ma'lum rang tusida ham tayyorlanishi mumkin. Ular ko'proq ijodiy ishlarni bajarishda va kompozitsiya yaratish jarayonlarida qo'l keladi. Moybo'yoqda o'quv-mashqlarni bajarishda rang xillaridan ham unumli foydalanish talab etiladi. Vazifalarni ishlaganda juda ko'p rang xillaridan bilib-bilmay ishlatish yaxshi samara bermaydi.

Tabiatda asosiy rang (bo'yoq) borligi ma'lum. Ular qizil, noranji, sariq, yashil, havo rang, ko'k, binafsha ranglardir. Bo'yoq aralashtiriladigan taxtada (politrada) bo'lishi juda zarur rang xillari esa qizil, sariq, ko'k bo'yoqdir. Chunki ular boshqa qolgan asosiy rang-tuslar vositasidaxosil bo'lmaydi. Bularning aralashmasidan qolgan juda ko'p ranglarni chiqarish, xosil qilish mumkin. Ulardan xatto qora rang tusini ham topish mumkinligi sir emas. Faqat qaysi rangni bir-biriga qancha miqdorda aralashtirishni bilish kifoya. Buning uchun esa albatta tajriba va o'quv bo'lishi kerak.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki tabiatda absolyut oq va absolyut qora ranglar mavjud emas. Ularning barchasi qandaydir bir rang tovlanishida bo'ladi. Masalan qoraning jigarrangga, ko'kka, yashilga moyil ekanligini ko'rishimiz mumkin. Oq rangning turli nozik tuslarga moyilligi ham tabiiy. Bunday rang va tuslarning hamda ularning to'q-ochliklarini topib tasvirlash uchun moybo'yoqda ishlash texnikasi juda qulaydir. Shu imkoniyatlarning kengligi bilan u boshqa bo'yoq turlaridan ajralib turadi.

Moybo'yoq texnikasida rangtasvirlar ishlashda moyqalamlarning qanday turlari va o'lchamlardagilarini ishlatish ham muhimdir. Ularni tanlay bilish ko'p foyda keltiradi. Ma'lumki natyurmortlarni, katta ishlarni bajarishda yapaloq va dag'al moyqalamlarni qo'llash ish sifatini, ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Moybo'yoqlarga suyultiruvchi, erituvchi vositalar qo'shib ishlatiladi. Ular moyli, moyi kamaytirilgan bo'lishi mumkin. Moylirog'i bo'yoqni sekin qurishi uchun yaxshi vosita bo'lib, u bilan foydalanilgan paytda rangtasvir sekin quriydi. Shu sababli uzoq muddatda bajariladigan tasvirlarni ishlashda qulaylik yaratadi. Bunday eritgichlarga ba'zan lak ham aralashtirib ishlatilishi mumkin, shunday qilinganda ishning bo'yoq qatlami tezroq quriydi va bo'yoqning moyi matoga shimilib ketishining oldi olinadi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, moybo'yoq texnikasida rang qoriladigan maxsus taxtacha (politra)ning yuzasida bo'yoqlarni qanday joylashtirish masalasi ham muhim. Unda bo'yoilar issiq-sovuq ranglarga ajratib, shu bilan birga to'q-ochligiga qarab ajratib joylashtirilishi mumkin. Oq bo'yoq odatda o'rtada yoki

ranglar qatorining boshlanishida bo'ladi. Agar har safar bir xil joylashtirilsa, rassom shunga o'rganadi va kerakli bo'yoqni darrov topib ishlatish imkoniyati qulay bo'ladi.

Moybo'yoqda tasvirlar ishlashning ko'p o'rganilishi kerak bo'lgan tomonlari bor. Ularning barchasi ko'p mashq qilish orqali o'rganib olish imkonini beradi. Tajriba nazariy va amaliy tomondan muntazam mashq qilish natijasida oshadi. Bunda maxsus adabiyotlarni mutoala qilish ham zo'r vositadir.

Mavzu asosida va illyustrativ rasm chizish jarayonida rangning roli benihoya kattadir. Rangtasvir mazmunini va g'oyasining to'la ochishiga uning emosional ta'sirini kengaytirishga, shuningdek, kompozitsiyadagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Rangning asosiy xususiyatlari uning yorqinligi, tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi. Mavzu asosida rasm chizish mashg'ulotlarida bo'yoqlar bilan ishlash murakkab vazifalardan biri hisoblanadi. Faqat ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ko'rgazmali vositalar va metodik tavsiyalardan samarali hamda o'rinli foydalanish natijasidagina rangshunoslik bo'yicha zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishga erishish mumkin.

Ma'lumki predmetlarning shakli va materiali naturadagi yorug'-soya va rang tushlari orqali idrok etiladi. Har qanday predmet turli xil egriliklar yoki tekisliklar, yuzalar bilan chegaralangan bo'lib, turli xildagi yorug'lik sharoitida bo'ladilar, ya'ni yorug'lik nurlari predmetlarga turlicha tushib ularning yuzalarini turlicha yorug'lantiradilar. Ba'zi yuzalar ko'proq, boshqalari kamroq yorug'lik oladilar. Predmetlar yuzasining yorug'lanish darajasi avvalo, yorug'lik manbaigacha bo'lgan masofaga bog'liq bo'ladi. Yorug'lik manbai yuzadan qanchalik uzoqlikda bo'lsa, predmet shuncha kuchsiz yorug'lanadi va aksincha yorug'lik manbai predmetga qancha yaqinda joylashsa u shunchalik kuchli yorug'lanadi. Shuningdek, predmet yuzasining yorug'lik darajasi predmetdan kuzatuvchigacha bo'lgan masofaga ham bog'liq bo'ladi. Ya'ni narsalar tusi kishi ko'ziga yaqinlashgan sari ochroq, uzoqlashgan sari esa to'qroq ko'rinadi. Yuzalarning yorug'lanish darajasi shu yuzaga tushayotgan yorug'lik nurlarining tushish

burchagiga ham bog'liq bo'ladi. Eng kuchli yorug'likni yorug'lik manbaiga tik qaragan yuza oladi. Tushayotgan yorug'lik nurlarining burchagi qanchalik katta bo'lsa narsalar yuzasiga tushayotgan nurlar shuncha bo'ladi.

Ishlatiladigan bo'yoqlar, quyuqlashmaguncha palitrada yotishi kerak. Judayam oz, kerak miqdordagi bog'lovchi vositalar, katta miqdordagi pigmentga aralashtirilib ishlanadi.

Bog'lovchi vositalarni qo'shish: bog'lovchi vositalarni quyultirish zarur. Bo'yoq ka moy qo'shiladi. Bo'yoq ni moy bilan aralashtirishda extiyot bulish lozim. Judayam ko'p bo'yoq qo'shib yubormaslik kerak. Aks holda xira, kir, bir hil bo'yoq hosil bo'ladi.

Pastasimon bo'yoqlar bilan ishlashda bo'yoq ni juda quyuq olmaslik kerak, chunki bunda rangni bir hil bo'lgan "bo'tqa" hosil bo'ladi. Buni keyin tuzatib bo'lmaydi. Mo'yqalamni esa tez-tez tozalab turish kerak. Bir-biriga yaqin tonlarni to'g'ri kartina sirtida arlashtirib topish mumkin. Lekin bunda ham shoshilmasdan va toza ishlash kerak. Pastasimon bo'yoqlar bilan ishlaganda bo'yoqlar "dog" qilib qo'yiladi. Yorug'likni yoki qorong'ulikni ko'rsatishda to'g'ridan-to'g'ri oq yoki qora bo'yoq bilan ishlash mumkin. Lekin toza qo'rg'oshinli bo'yoq yoki qoplovchi oq bo'yoq ishlatilmaydi, ularning rangi xiralashadi.

Bo'yoqlarni to'qlashtirish, qorong'ulikni ko'rsatish uchun faqat qora bo'yoqlardagina emas, balki qo'shimcha ranglardan ham foydalanish mumkin. Masalan, ultramaringa oz miqdorda yashil xrom oqisi, kraplak yoki umbrani qo'shish mumkin. Shunday qilib, chuqur, rangli shu bilan birga aniq to'q rangli tonlar hosil bo'ladi.

"Alla prima" rangtasviri

"Alla prima" tushunchasi lotin tilidagi "alla prima vizta" so'zidan olingan bo'lib, "bir qarashda" ma'nosini beradi va pastasimon bo'yoq bilan qisqa vaqtda ishlashni bildiradi. Bunda kartina bir seansdayoq tayyor bo'ladi. Buning uchun rassomning o'ziga ishonchi kuchli va bo'yoqlar bilan ishlashda tajriba bo'lishi

kerak. Bo`yoqlar asosan palitrada aralashtiriladi, bunda yorqin va toza ranglarni topish mumkin.

Bu plener sharoitida ishlash uchun juda qulay uslub. Bo`yoqlar qattiq mo`yli mo`yqalamlar bilan qo`yiladi. Polotna sifatida ko`pol to`qilgan xolst yoki kartondan ham foydalanish mumkin.

"Alla prima" uslubida tipik kompaktli va relefsimon tarkibni yaratish mumkin. Uni chetlari yoki konturlarini bimalol sidirib olib, tekislash va qo`shib yuborish mumkin. Buning uchun sigir kilidan yasalgan quruq va yumshoq mo`yqalamlardan foydalanish mumkin.

Rang va konturlarning chetlarini shunday qilib yumshoq va yengil kirishib ketuvchi qilish mumkin. Bu usul shuningdek "sfumato" (yoyilgan kontur) deb yuritiladi.

Shpatel bilan ishlash texnikasi

Shpatel bilan ishlash texnikasi "alla prima" rangtasvirining bir varianti hisoblanadi. Oldin monoxrom ranglar bilan kartinaning asosiy strukturasi qo`yiladi, keyin esa elastik mastixin yordamida pasta usuli bilan rang qo`yiladi. Oq releflardan farqli ravishda bu yerga bir oz qurigan yuzaga yorug`lik blikli qo`yiladi.

Shaffof, lessirovkalik xususiyatiga ega bo`lgan bo`yoqlar

Ba'zi bo`yoqlar shaffof bo`yoqlar hisoblanadi. Bo`larga ultramarin, karmin-qizil, yorqin-yashil, asfalt va xakozolar kiradi. Bu bo`yoqlar yorug`likni o`tkazib yuboradi. Shuningdek ularni lessirovka bo`yoqlar va shaffofligiga qarab esa yarim lessirovkalik yoki yarim qoplovchi bo`yoqlar deyiladi.

Qoplovchi va yarim qoplovchi bo`yoqlarning texnik va rangtasvir imkoniyatlari ham shaffoflikni bera oladi.

1:1 yoki 1:2 miqdorda moy bo`yoqlarni yarim moyli eritgichlar bilan eritish. Bu bo`yoqlarni juda kam miqdorda va juda yupka qatlamda shaffof qilib berishga imkoniyat yaratadi.

Shaffof pastani moy bo`yoq ka aralashtirish.

Unda qo`shilgan massa bo`yoq hajmidan oshib ketmasligi kerak, chunki bunda bo`yoq qatlamning bog`lovchilik xususiyati pasayadi. Shaffof moy bo`yoqlar sigir kilidan tayyorlangan yumshoq mo`yqalamlar bilan qo`yiladi. Shunda "alla prima" rangtasvir texnikasiga o`xshash ko`pol tarkib paydo bo`lmaydi.

Shaffof bo`yoqlar bilan ishlangan kartina, lessirovka texnikasida bajarilgan ish hisoblanadi.

Lessirovka va rangtasvirning lessirovka texnikasi

Lessirovka texnikasida ishlash jarayoni juda zerikarli bo`lib, u ko`p vaqt va chidamni talab etadi. Eng avvalo bunda tiniq tasavvur va yaratilajak tasvirning fikriy obrazi juda zarur bo`ladi. Kartina monoxrom usulida ko`riladi. Lessirovka texnikasida ishlangan rangtasvir, xuddi shaffof suvli kulning tubini ko`rgandek asosi va chuqurligigacha ko`rinadi.

Ishning birinchi bosqichi tugaganidan so`ng rasm lessirovka bo`yoqlari bilan qoplanadi.

Kartinaga keyingi qatlam ranglari, oldingi ranglar hech bo`lmaganda yarmigacha quriganidan so`ng qo`yilishi lozim.

Ko`p qatlamli rangtasvir

Rangtasvirda eng ko`p tarqalgan usullardan biri bu ko`p qatlamli rangtasvir hisoblanadi.

Ko`pincha kartinani bir seansdayoq tugatib bo`lmaydi. Kartina eskizga va tugamagan ishga o`xshab qoladi. Rassomda uni qaytadan ishlash istagi paydo bo`ladi. Shunday qilib, ishning bo`lak, turli bosqichlari paydo bo`ladi. Rassom ishni tugatmaydi va uni "ochiq" qoldiradi. Ko`pqatlamli rangtasvirda yuqorida aytib o`tilgan usul va kombinatsiyalarning barchasi qo`llaniladi.

Aniqroq qilib aytganda, kartinani boshlab, keyin uni tugatdim deyish noto`g`ri bo`ladi. Ko`pqatlamli rangtasvir texnikasining ish jarayonida juda ko`p yangi usullar paydo bo`lishi mumkin. Bunda xattoqi ishni tugatishga ko`ra ushbu texnikani qo`llashni o`zi ham juda muhim bo`lib qoladi.

Kartina ustida ishlash hamma vaqt "ochiq" bo`lib qolishi va "tugamagan" ish bo`lib tuyulmasligi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda bajarilgan ishning amaliy tomonlariga emas, balki uning badiiy mezonlariga e'tibor berish lozim.

Moybo`yoq rangtasvirining nuqsonlari va ularni tuzatish

Rangtasvir asarining koloritik imkoniyatlari va kartinaning uzoq vaqt saqlanishi faqatgina ishlatiladigan materiallarning sifatigagina bog`liq emas, balki rangtasvir texnologiyasining to`g`ri tanlanganiga ham bog`liq bo`ladi.

Rangtasvir asarlarida uchrab turadigan nuqsonlar ko`pincha rassomning rangtasvir texnikasini to`g`ri bilmasligidan yoki past sifatli gruntdan ham kelib chiqishi mumkin.

Rassomning kasbiy xatolari turli sabablarga ko`ra yuz beradi. Bo`lar ishni mohiyatini tushunmaslik va eksperiment qilish istagi, shuningdek rassomning shaxsiy xususiyatlariga (kuchli temperamentli) bog`liq bo`lishi mumkin. Shubxasiz harbir rassomda u yoki bu sabablarga ko`ra xatolar paydo bo`ladi.

Quyida biz ish jarayonida eng ko`p yuz beradigan xatolar, ularning kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish, zararni tugatish haqida to`xtalib o`tamiz.

Bo`yoqlarning xiralashishi

Bo`yoqlarning xiralashishi bo`yoq qatlamidagi o`zgarishlarga bog`liq bo`lib, unda rangtasvir o`z jilvasini yuqotib, xiralashib, qorayib qoladi.

Buning sababi-pigmentning o`z bog`lovchisini yo`qotganligidadir xiralashishiga quyidagilar ham sabab bo`ladi:

Gruntning moyli bog`lovchini surib ketishi;

Qattiq qurigan grunt yoki makro va mikroyoriqlar;

Bo`yoqni hali kurimagan qatlamga qo`yilishidan;

Bog`lovchida mum yoki suyultirgichning ko`pligidan;

Bo`yoqlarda moylarning kamligidan;

Rangtasvirning sekin qurishidan;

Moy va pigment orasidan bog`liqlikning yo`qligidan;

Xiralanishning oldini olish uchun bo`yoqni to`liq qurigan bo`yoq qatlamini ustiga qo`yish tavsiya qilinadi. Quruq bo`yoq qatlamini "Retush" laki bilan qayta ishlash yoki №1 va №2 moylarni qo`shish va suyultirgichni kamroq ishlatish kerak. Xiralanishning oldini olish uchun rangtasvirni №1 va №2 moy bilan, keyin retush lak bilan artish lozim.

Bo`yoqlarning sargayishi

Kartinada bo`yoqlarning sargayishi yoki qorayishi bo`yoq qatlamidagi fizik-ximik o`zgarishlarga bog`liq bo`ladi.

Sargayish yoki qorayishning sababi:

Smolalangan pinenni qo`llaganda; bo`yoqda moyning ko`pligidan; moyli kopal lakini ko`p miqdorda qo`llashdan; o`zaro qo`shish mumkin bo`lmagan bo`yoqlarni aralashtirishdan: masalan qo`rg`oshin belilasi bilan ko`k kobalt yoki ultramarinni, kraplak qizil bilan oltinrang sariq "JX"ni aralashtirishdan; sulfat gazlari va vodorod sulfid ta'sirida:

Quruq-havoda, bo`yoq quriyotganda yorug`likni kamligidan.

Bu o`zgarishlarni qisman yo`qotish uchun №1 va №2 moylar keyin "Retush" lak bilan artish mumkin.

Krakelyur

Krakelyur-rangtasvir qatlamida paydo buluvchi yoriq hisoblanadi. Krakelyurning kelib chiqishiga asosiy sabablar:

Uzoqvaqt saklangan grunt; kotmagan bo`yoq ustiga bo`yoq qo`yishdan;

Elim ko`p yoki kam qo`shilgan gruntdan; Gruntda yoriqlar bo`lsa;

Ko`p suyultirilgan bo`yoq sababli; Kartinani vaqtidan oldin lak bilan qoplash; havoning temperaturasi va namligi, xolstning mexanik yemirilishi sabab bo`ladi.

Krakelyurni yo`qotish uchun ta'mirlovchi ish olib borishi zarur.

Yorilgan bo`yoq qatlamini yelimlash uchun osyotr yelimining 5-6%li eritmasi, ksilol yoki pinen qo`shilgan asaldan foydalaniladi. Bu aralashma 1:20 (1 qism pinen va 20 qism) nisbatda bo`ladi.

Bo`yoqlarning qatlam bo`lib ajralib ketishi

Bo`yoqlarning qatlam bo`lib ajralib ketishining sabablari quyidagilar:

Bo`yoq ni eski rangtasvir ustiga yoki quruq sirtga qo`yishidan hosil bo`ladi.

Ya'ni adgeziyaning yo`qligi ham sabab bo`ladi (Adgeziya -bu yangi bo`yoq ning eski qatlamga qo`shilishi). Eski bo`yoq qatlamiga yangi qatlamni qo`shilib ketishi uchun uni oldindan g`adir-budirligini oshirish kerak,keyin "Retush" lak bilan qayta ishlanadi.Shuningdek kartinaning qatlamlarga ajralgan qismini tarkibida smola moylari bo`lgan bo`yoq bilan qayta ishlash lozim. Bu bo`yoqlar yaxshi yelimlash xususiyatiga ega.

Bo`yoqlarning to`kilib ketishi

Bu nuqson bo`yoq dagi bog`lovchining yetishmasligidan kelib chiqadi.

Shuningdek:

Grunt juda quruq bo`lsa;

Moy yoriqli gruntga surilib ketsa:

Ostki qatlamning ustki qatlamga nisbatan moyi ko`p bo`lsa;

Bog`lovchilarni yomon ushlaydigan bo`yoqlar, masalasi: ruxli va qo`rg`oshinli belila kraplaklar, oltin simon-sariq "JX", yashil kobalt, ultramarin,umbra,siyena va boshqalar sabab bo`ladi.

Bu nuqson paydo bo`lmasligi uchun rangtasvir laklari ishlatish va gruntni pinenda eritilgan dammar lak bilan yelimlash lozim.

Ajinlashish

Ajinlanish-bo`yoq qatlamining kisilishi. Bu nuqson bo`yoq ning hajmini qisqa muddatda kamayishdan hosil bo`ladi, uning sabablari:

Bo`yoqlar ko`p miqdordagi moy bilan eritilgan;

Sifatsiz moy ishlatilganda,kurimagan yuzaga bo`yoq qo`yilganda va temperaturaning o`ynashi va namligidan hosil bo`ladi.

Deformatsiya

Bu nuqson kartinaning yuzasida to`lqinsimon buklamlar hosil qiladi.

Bunga sabab: xolst yaxshi tortilmaganda, podramnik noto'g'ri yasalganda, xolst tortganda mixni noto'g'ri yoki siyrak ishlatishdan, temperaturaning birdaniga o'zgarib ketishidan va havoning namligidan bo'ladi.

Bu nuqsonni yo'qotish uchun kartina temperatura va namligi maromida bo'lgan xonaga qo'yiladi. (namligi 60-65%, temperatura +20⁰) Deformatsiya yo'qolmasa xolst extiyotlik bilan tortiladi.

Xolstni ehtiyotlik bilan qayta yelimlash. Xolstning orqa tomonidan aerosol bilan suv sepish va quyosh nuri tik tushmasligi kerak.

O'yilish, yemirilish

Bu nuqson kartinani mexanik ravishda shikaslannishidan hosil bo'ladi.

Bunda krakelyur hosil bo'ladi yoki qatlam bo'lib ajralib ketish kuchayadi.

Nuqson xolstga suv tegsa yanada kuchayadi.

Bo'yoqning yopishmasligi

Bunga sabab bo'yoq ning keyingi qatlamlari pigment bilan ko'p to'yingan bo'lib, u sababli eritgich bo'yoq qatlamini to'tib tura olmaydi. Buni oldini olish uchun pigment bilan to'yingan bo'yoqni kamroq ishlatish kerak.

Bo'yoqning erib ketishi

Buning sababi pastki qatlam, yangi qatlam uchun ishlatilgan suyultirgich sababli erib ketadi. Suyultirgich pastki qatlam bo'yoqlariga nisbatan "Och" bo'lganligi uchun, u xuddi eritgich (rastvoritel) singari harakat qiladi.

Kartina yuzasini tozalash

Kartina yuzasini tozalash uchun quyidagi tarkibdagi emulsiya qo'llaniladi.

№ ⁰ p	Suv%	Pinen%	Spirt%
1	50	50	-
2	45	45	10
3	30	60	10
4	30	50	20

Agar spirt ko`p qo`shilsa lakni eritib yuborishi mumkin. Buni bilish uchun oldin kartinani ko`zga tashlanmaydigan joyida emulsiyani sinab ko`rish kerak bo`ladi. Buning uchun paxta tampon yoki dumaloq mo`yqalam ishlatiladi. Lakni yo`qotish uchun 8:1 yoki 5:1 nisbatda pinenni etil spirt bilan aralashtirib artiladi.

2.3 “Navro’z” mavzusidakompozitsiyaishlash

Menijodkormusavvirlarningishlaridan (asarlaridan)
ruhlanganholdabitiruvmalakaviyishinimaishiyjanrdabajarishgaahdqildim.
Bitiruvmalakaviyishini «Navro’z» debnomladim.
Jonajono’lkamizninghusnitarovatinixalqamaliysan’atiningboyko’rinishgaegaekanli
ginichizgilardako’rsatishgaahdqildim. Asarimustidaizlandim.
Bitiruvmalakaviyishyuzasidano’zbekmusavvirlaridanO’.Tansiqboyevning,
Z.Kovalevskaya, Z.Inog’omov, B.Boboyev,
R.Temurovkabirassomlarningijodinichuquro’rgandimvakompozisiyasinitahlilqildi
m.

Kompozisiyadadetallarningjoylashuvinikonstruktivqurishini,
rangqo’yishuslubiniranglararoyig’iminirangkaloritinimusavvirlarningaslmaqsadini
o’rganibchiqdim. Bitiruv malakaviy Ishim yuzasidan bir necha variantda
qoralama ishlar etyutlar bajardim. Xalq amaliy san’ati numanalaridan kiritib
kompozisiyani mazmunan boyitishga harakat qildim.

Kompozisiya detallari: tabiat qo’ynida “Navro’z” ulug’ bayramiga
tayyorgarlik ko’rish jarayoni, sumalakning tayyorlash, o’yin-kulgu, xursandchilik,
bir necha personajlarya’ni ayollar, erkaklar, bolalar va boshqa detallarni
joylashtirdim.

Kompozisiyada barcha narsalarni tasvirlashda sovuq, och sariq, och yashil,
yashil, to’q yashil, qirmizi, qizil globi, zangori va och zangori, havo rang, binafsha
hamda och ranglardan foydalandim.

Kompozisiyada rang texnologiyasi qonuniyatlarini hisobga olib asarni
bosqichma-bosqich bajardim.

1-bosqich. Bu bosqichda pastanovkadagi barcha detallarning qalam tasvirini
aniq ishladim va joylashtirdim. Yorug’- soyalarni moybo’yoqni suyuq (lisirovka)
uslubda berib, narsalarning shaklini va formasini topdim. Birinchi plandagi
narsalarni birinchi planga chiqarishga harakat qildim. Kompozisiya markaziga
boshqa detallarni bo’ysundirdim.

2-bosqich. Bu bosqichda birinchi navbatda tabiatning qir adirlari, daraxt, o't-o'lanlarini ko'rinishini iliq va sovuq ranglarda aniqladim.

3-bosqich. Bu bosqichda asardagi barcha detallarning yorug', soya, tushuvchi soyalarni rangda to'yingan ko'rinishda quyuk berib formani shaklini aniqladim. Kompozitsiyada eng to'q, och qismlarni, ya'ni tusning munosabatlar yig'imini aniqladim.

4-bosqich. Bu bosqichda ishlangan asarni tahlil qilib kamchiliklarimni aniqlab tuzatishlar kiritdim. Asardagi kalorit ranglararo uyg'unlik bir-butunlik kabi asosiy ko'rinishlarni ko'rib chiqib, rang tus yaxlitligini topish uchun yana ishlov berib yakun yasadim.

X U L O S A

O'quv yurtlaridagi badiiy bezash ishlari haqida fikr yutirilganida ko'rgazmali agetatssiyani tasirchanligini oshirish va shu orqali o'quvchilarga estetik tarbiya ishining muvaffaqiyatini ta'minlash nazarda tutiladi. Shuningdek badiiy bezash ishlari juda katta ta'limiy va badiy – tarbiyaviy ahamiyatga ham molikdir. Lekin bu ishlar hamma o'quv yurtlarida ham yaxshi yo'lga qo'yilgan, deb bo'lmaydi. Buning birinchi sababi yuqorida aytilganidek, mazkur ishlarning qiyinligi va ularni bajarish uchun kerakli bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarning yo'qligidir. Shuning uchun o'quvchilarga sinfdan tashqari tasviriy san'at mashg'ulotlarida badiiy bezash ishlarini o'rgatish va ularning o'zlarini ana shu ishlarga jalb etish zarur.

Ma'lumki umumiy ta'lim, litsey, kollej va hunar maktabini islox qilishning asosiy yo'nalishlardan biri yosh avlodning mehnat tarbiyasini yaxshilashdan iboratdir. O'quvchilar badiiy bezash ishlarini bajarish jarayonida o'zlarining badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda juda ko'p ishlab chiqarish - texnik operatssiyalarni ham o'rganadilar. Materiallarning xossalari haqida anchagina qiziqarli narsalarni bilib oladilar, qog'oz, gazlama, yog'och, metal, va hokazolarni ishlatish texnologiyasi hamda turli asboblardan foydalanish qoidalari bilan tanishadilar.

Shuningdek, o'quvchilar badiiy bezash ishlarini ixtiyoriy ravishda va g'oyat qiziqish bilan bajarar ekan, ularni o'z holiga tashlab qo'ymaslik o'zlari bajarayotgan ishlarni maqsadi va mohiyatini bilib borishga, ana shu ishlarning natijasini tasavvur etishga o'rgatish lozim. Shundagina ular umumiy ta'lim va hunar maktabi islohotiga muvofiq xalq maorifini qayta qurish sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etayotgan o'quv yurtlardagi badiiy bezash ishlarini axborot, tarbiya, agitatssiyaning, yoshlarni Vatanimiz manfaati yo'lidagi faoliyatiga jalb

qilishning samarali vositasi sifatida amalga oshirishda ko'zlangan maqsadga erishishlari mumkin.

F O Y D A L A N I L G A N A D A B I Y O T L A R.

1. I.A.Karimov. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T. 1998 yil
2. I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. T. 1999 yil.
3. Azimova. B. Natyurmort tuzish metodikasi. T. 1984 yil.
4. Apuxtin O. Tasviriy san'at asoslari. T. 1978 yil.
5. Amanullayev. A. Xomaki tasvirlar. Nam. 1992 yil.
6. Bulatov S. S. Ashirova M.O. Amaliy san'at qisqacha lug'ati. T., Qobuslar bosh taxririya, 1992 yil.
7. Beda. V. Rangtasvir. M. 1968 yil.
8. Borsh K. Qalamtasvir. M. 1974 yil.
9. Vinner A.V. Materiali i texniki jivopisi. M. 1962 yil.
10. Gusev V.N. Akvarelniye kraski. M. 1979 yil.
11. Nabiyeu. M. Rangshunoslik va Rangtasvir asoslari. T. 1995 yil.
12. Normatov N. Kamalak yashaydigan uy. Xujjatli qissa T., «Yulduzcha», 1990 yil.
13. Prette M.K. Kapalda A. Tvorchestvo i vo'rajenije 2. M., Xudojnik. 1985
14. Rostovsev N Akademik qalamtasvir M. 1978 yil
15. Umarov A, Axmedov M. Tasviriy san'at atamalarinig izohli lug'ati. T., «O'qituvchi» 1997 yil
16. Hasanov. R. Narsani o'ziga qarab rasm chizish. T. 1969 yil
17. Hasanov S. Navoiy poetikasida ranglarning qo'llanilishi. San'at jurnali 1 G' 1990, 26-27 betlar.